ANSELMI CANTUARIENSIS
ARCHIEPISCOPI

LIBRI DUO
CUR DEUS HOMO

RECENSUIT

ET

SELECTAM LECTIONUM VARIETATEM ADDIDIT

O. FRIDOLINUS FRITZSCHE
THEOLOGIAE DOCTOR ET IN ACADEMIA TURICENSI PROF. P. O.

EDITIO ALTERA EMENDATA ET AUCTA

TURICI
SUMPTIBUS FRIDERICI SCHULTHESSII
MDCCCLXXXVI.

ANSELMI

LIBRI DUO

CUR DEUS HOMO

ANSELMI CANTUARIENSIS
ARCHIEPISCOPI

LIBRI DUO

CUR DEUS HOMO

RECENSUIT

ET

SELECTAM LECTIONUM VARIETATEM ADDIDIT

O. FRIDOLINUS FRITZSCHE
THEOLOGIAE DOCTOR ET IN ACADEMIA TURICENSI PROF. P. O.

EDITIO ALTERA EMENDATA ET AUCTA

TURICI
SUMPTIBUS FRIDERICI SCHULTHESSII
MDCCCLXXXVI.

PRAEFATIO.

Anselmus, natione Pedemontius, monachus, post prior, deinde abbas Beccensis, denique archiepiscopus Cantuariensis, inter theologos scholasticos, quos dicunt, tum ingenii acumine ac sententiarum gravitate, tum sermonis simplicitate et quadam castitate ita eminet, ut theologis aevi medii principibus sit adnumerandus. Et iure nunquam non in magno habitus est honore, quamquam non ita ut crederes est lectitatus. Sane vero et vivo eo et mortuo libri eius iterum iterumque descripti sunt, sed saeculo quinto decimo tres tantum eorum prodierunt editiones, nec multo plures saeculis duobus sequentibus. Quamquam illud magis dolendum quod editores non ita ut par erat munere suo functi tum eo peccarunt, quod unum alterumve librum scriptum secuti textum perquam corruptum exhibuerunt neque lectionis varietatem adiecerunt, tum eo, quod augendis libris Anselmianis nimium intenti genuinis multa spuria addiderunt. Quae cum ita essent *Gabriel Gerberon,* presbyter et monachus congregationis S. Mauri, vir aeque doctrina ac pietate et virtute conspicuus, quem confessorem

iure dixeris, de Anselmo egregie meruit, qui eius quasi patronus ac sospitator exstitit. Hic enim vir libris scriptis Anselmianis undique conquisitis atque excussis non solum textum ita emendavit, ut in universum probus dici queat, et copiosam lectionis varietatem adiecit, verum etiam Anselmiana tum ignota repperit et quod summi est momenti iudicio prorsus subacto et sobrio quae genuina essent, quaeve spuria indagare studuit. Prodiit eius editio operum Anselmi Paris., 1675, f., quae adhuc ter repetita est, primum paullo auctior Par., 1721, f., dein emendatior Venet., 1744. 2 T. f., denique nuper a. 1863., Lutetiae Par. in Patrologiae Cursu completo T. 158. 159. accurante I. P. Migne.

His de Anselmi editionibus praemissis, de quibus F. Rud. Hasse in libello academico: Enumeratio variarum Anselmianorum operum editionum. Bonnae, 1849. 8. pluribus dixit, quid iam negotii novo editori datum sit paucis exponam. Etsi enim in Gerberonem non ita sum iniuriosus, ut de laude eius quidquam detractum velim, dicendum tamen est multa eum posteris emendanda atque corrigenda reliquisse. Ac primum quidem de codicum suorum rationibus nihil prorsus dixit eorumque varietates non ea accuratione attulit, quae nunc iure requiritur. Deinde in textu conformando inconstantiae postulandus est, cum incerto animo fluctuans codicum non eam quam deberet rationem habuerit et inconsiderantiae vituperationem non effugerit. Denique disputationem de genuinis spuriisve libris Anselmianis egregie quidem inchoavit, sed prorsus ad finem non perduxit. Sane vero optandum est, ut novus editor bibliothecas maxime Angliae perscrutatus novisque

subsidiis criticis adiutus rem aggrediatur, sed vel is non sine fructu laborare poterit, qui uno alterove codice bonae notae instructus Gerberonis copiis religiose usus fuerit. Itaque cum nuper tres codices nondum collati operis Anselmi celebratissimi, quod *Cur deus homo* inscripsit, cuiusque librum priorem rogatu Bosonis, clerici et monachi, discipuli Anselmo deditissimi, anno fere 1093 in Anglia, posteriorem exul in Capuana provincia anno 1097 scripsit, in manus meas venissent, illud denuo recensitum edere statui.

Gerberon novem usus est libris manuscriptis, quos ego his literis notavi: ABC codices sunt Victorini P. 19. EE. 13. et RR. 3.; D codex est Domini Ioly, E bibliothecae Cisterciensis, F bibliothecae S. Michaelis in periculo maris, denique GHI codices sunt tum Gemmeticensis tum Beccensis monasterii. Horum Victorini optimae sunt notae. De tribus codicibus KLM, quos ipse contuli et qui sunt bibliothecae reipublicae Turicensis, haec habeto. KL erant Rhenoviensis monasterii CXXIV. et CXXI., uterque est membranaceus forma octonaria, et ille quidem saeculo duodecimo vix inferior admodum nitide et satis accurate est scriptus. L codex miscellus est, saeculo ni fallor tertio decimo diversis manibus male sane scriptus; Anselmi librum p. 195—229., sed non integrum continet, incipit I, 1. et explicit II, 6. verbis: Ans. Hoc autem fieri nequit nisi sit. Denique M codex est chartaceus, formae maximae, scriptus manu Petri Numagen, Treverensis, capellani S. Leonardi prope Turegum, de quo viro docto et industrio v. I. H. Hottingeri Schola Tigurinorum Carolina p. 161. s. et Hist. eccles. N. T. IV, p. 347. ss. Codex

autem continet — f. 49. a. Roberti, monachi, historiam belli sacri sub finem saeculi undecimi in terram sanctam suscepti, quam scriba «lune XI Decembris a. d. 1495» absolvit, deinde sequuntur — f. 82 a. Anselmiana, nimirum epistola de azimo et fermentato, cuius quidem caput VII. deest, libri Cur deus homo integri, catalogus quindecim aliorum Anselmi librorum, sententiae Anselmi variae, denique epistola de sacramentis ecclesiae. Tres hi codices bonae sunt notae, quamquam nullus eorum vitiis est immunis, sed codice M praestantiores sunt KL.

Distractis editionis meae exemplis, quae Turici a. 1868 prodiit, in hac altera editione lectionum variantium delectum auxi, textus paucis locis erat reformandus.

Scripsi Turici, Idibus Novembribus a. MDCCCLXXXV.

O. F. Fritzsche.

PRAEFATIO ANSELMI

IN LIBRUM CUR DEUS HOMO [1]).

Opus subditum propter quosdam, qui ante quam perfectum et exquisitum esset, primas partes eius me nesciente sibi transscribebant, festinantius [2]) quam mihi opportunum esset, ac ideo brevius quam vellem sum coactus, ut potui, consummare. Nam plura quae tacui, inseruissem et addidissem, si in quiete et congruo spacio illud mihi edere licuisset. In magna enim cordis tribulatione, quam unde et cur passus sim novit deus, illud in Anglia rogatus incepi et in Capuana provincia peregrinatus [3]) perfeci. Quod secundum materiam de qua editum est, CUR DEUS HOMO nominavi et in duos libellos distinxi. Quorum prior quidem infidelium christianam fidem, quia rationi putant illam repugnare, respuentium continet obiectiones et fidelium responsiones; ac tandem remoto Christo, quasi nunquam aliquid fuerit de illo, probat rationibus necessariis, esse inpossibile ullum hominem salvari sine illo. In secundo

[1]) K: Prefatio anshelmi carnotensis (m. rec. Cantuariensis) archiepiscopi in librum —; M: Incipit prologus in librum beati A. C. archiep. in librum — [2]) K: *festinatius.* — [3]) *peregrinatus* K; vulgo: *peregrinus.*

autem libro similiter, quasi nihil sciatur de Christo, monstratur[1]) non minus aperta ratione et veritate, naturam humanam ad hoc institutam esse, ut aliquando inmortalitate beata totus homo, id est[2]) in corpore et in anima[3]) frueretur: ac necesse esse ut hoc fiat de homine, propter quod factus est, sed non nisi per hominem deum, atque ex necessitate[4]) omnia quae de Christo credimus, fieri oportere. Hanc praefatiunculam cum capitulis totius operis omnes qui librum hunc transscribere volent, ante principium eius ut praefigant postulo; quatinus in cuiuscunque manus venerit[5]), quasi in eius fronte aspiciat, si quid in toto corpore sit quod non despiciat.

---

[1]) K: *et monstratur.* — [2]) *id est;* K: *et.* — [3]) M: *in anima et corpore.* — [4]) *ex necessitate;* K: *necesse.* — [5]) K: *evenerit.*

CAPITULA PRIMI LIBRI.

---

1. Quaestio, de qua totum opus pendet.
2. Quomodo accipienda sint quae dicenda sunt.
3. Obiectiones infidelium et responsiones fidelium.
4. Quod hae responsiones videantur infidelibus sine necessitate et quasi quaedam picturae.
5. Quod redemptio hominis non potuit fieri per aliam quam per dei personam.
6. Qualiter reprehendant infideles quod dicimus, deum morte sua nos redemisse et sic dilectionem suam erga nos ostendisse et pro nobis diabolum expugnare venisse.
7. Quod nullam diabolus habebat [1]) iusticiam adversus hominem, et quare videatur habuisse et cur deus hoc modo hominem liberaverit [2]).
8. Quomodo, licet humilia quae dicimus de Christo, non pertineant ad divinitatem, tamen inconveniens videatur infidelibus ea dici de illo secundum hominem, et unde illis videatur idem homo non sponte mortuus esse.
9. Quod sponte mortuus sit, et quid [3]) sit *factus est* [4]) *obediens usque ad mortem*, et *propter quod et deus illum exaltavit* [5]), et *non veni facere voluntatem meam* [6]), et *proprio filio suo non pepercit deus* [7]), et *non sicut ego volo, sed sicut tu* [8]).

---

[1]) M: *habeat;* K: *habet.* — [2]) K: *habuisse cur — liberaret.* — [3]) *quod* K. — [4]) K om. *est.* — [5]) Philipp. 2, 8. 9. — [6]) Ioh. 6, 38. — [7]) Rom. 8, 32. — [8]) Matth. 26, 39.

10. Item de eisdem[1], quomodo aliter recte intelligi possunt.
11. Quid sit peccare et pro peccatis[2] satisfacere.
12. Utrum sola misericordia sine omni debiti solutione deceat deum peccata[3] dimittere.
13. Quod nihil minus sit tolerandum in rerum ordine, quam ut creatura creatori debitum honorem auferat, et non solvat quod aufert.
14. Cuiusmodi honor dei sit poena peccantis.
15. Si deus vel ad modicum honorem suum patiatur violari.
16. Ratio cur[4] numerus angelorum qui ceciderunt, restituendus sit de hominibus.
17. Quod alii angeli pro illis non possunt restitui.
18. Utrum plures futuri sint sancti homines, quam sint mali angeli.
19. Quod homo non possit salvari sine peccati satisfactione.
20. Quod secundum mensuram peccati oporteat esse satisfactionem, nec homo eam per se facere possit.
21. Quanti ponderis sit peccatum.
22. Quam contumeliam fecit homo deo, cum se permisit vinci a diabolo, pro qua satisfacere non potest.
23. Quid[5] abstulit deo cum peccavit, quod reddere nequit.
24. Quod quamdiu non reddit quod debet deo, non possit esse beatus nec excusetur inpotentia.
25. Quod ex[6] necessitate per Christum salvetur homo.

---

[1]) K: *isdem.* — [2]) K: *peccatis;* al.: *peccato.* — [3]) M: *peccatum.* — [4]) K: *quod;* M: *Quod,* om. *Ratio.* — [5]) M: *Quod tale quid.* — [6]) *ex* abest a K.

CAPITULA SECUNDI LIBRI.

1. Quod homo a deo factus sit iustus, ut deo fruendo[1] beatus esset.
2. Quod non moreretur, si non peccasset.
3. Quod cum corpore in quo vivit in hac vita, resurgat.
4. Quod de humana natura perficiet deus quod incepit[2].
5. Quod quamvis hoc necesse sit fieri, tamen hoc non faciet cogente necessitate, et quod sit necessitas quae aufert gratiam aut minuit, et sit necessitas quae auget.
6. Quod satisfactionem per quam salvatur homo, non possit facere nisi homo deus.
7. Quod necesse sit eundem ipsum esse perfectum deum et perfectum hominem.
8. Quod ex genere Adae et[3] de virgine femina deum oporteat assumere hominem.
9. Quod necesse sit Verbum solum et hominem in unam convenire personam.
10. Quod idem homo non ex debito moriatur, et quomodo possit vel non possit peccare, et cur ille vel angelus de sua iusticia laudandus, cum peccare non possit.
11. Quod moriatur ex sua potestate et quod mortalitas non pertineat ad puram hominis naturam.
12. Quod quamvis incommodorum nostrorum particeps sit, miser tamen non sit.

---

[1] *Quod — fruendo;* KM: *Hominem factum esse iustum ut.* — [2] K: *inceperit.* — [3] *et* deest in K.

13. Quod cum aliis infirmitatibus nostris ignorantiam non habeat.
14. Quomodo mors eius praevaleat numero et magnitudini peccatorum omnium.
15. Quomodo mors deleat eadem etiam peccata eum perimentium.
16. Qualiter deus de massa peccatrice assumpsit hominem sine peccato, et de salvatione Adae et Evae. Quomodo non necessitate mortuus est, qui non potuit esse nisi quia erat moriturus [1]).
17. Quod in deo non sit necessitas vel inpossibilitas, et quid sit necessitas cogens et necessitas non cogens.
18. Quomodo vita Christi solvatur deo pro peccatis hominum, et quomodo debuit Christus et non debuit pati.
19. Quanta [2]) ratione sequatur de morte eius humana salvatio.
20. Quam magna et quam iusta sit misericordia dei.
21. Quod inpossibile sit diabolum reconciliari.
22. Quod in his quae dicta sunt, veteris et novi testamenti veritas probata sit [3]).

---

1) *Quomodo non — moriturus* abs. a KM. — 2) *Quanta* KM; vulgo: *Qua.* — 3) K hic addidit „Prologum anshelmi de incarnatione uerbi. Quamvis — emendentur“.

ANSELMI

LIBER PRIMUS

CUR DEUS HOMO.

I. Saepe et studiosissime a multis rogatus sum et verbis et litteris, quatinus cuiusdam de fide nostra quaestionis rationes, quas soleo respondere quaerentibus, memoriae scribendo conmendem[1]; dicunt enim eas sibi placere et arbitrantur satisfacere. Quod petunt, non ut per rationem ad fidem accedant, sed ut eorum quae credunt intellectu et contemplatione delectentur, et ut sint, quantum possunt, *parati semper ad satisfactionem omni poscenti se rationem de ea quae in nobis est spe*[2]). Quam quaestionem solent et infideles nobis simplicitatem christianam quasi fatuam deridentes obicere, et fideles multi in corde versare: qua scilicet ratione vel necessitate deus homo factus sit, et morte sua, sicut credimus et confitemur, mundo vitam reddiderit, cum hoc aut per aliam personam, sive angelicam sive humanam, aut sola voluntate facere potuerit. De qua quaestione non solum literati, sed etiam illiterati multi quaerunt et rationem eius desiderant. Quoniam ergo de

[1]) ADLM: *commendarem*. — [2]) 1. Petr. 3, 15.

hac multi postulant tractari, et licet inquirendo valde videatur difficilis, in solvendo tamen omnibus est intelligibilis, et propter utilitatem et rationis pulchritudinem amabilis: quamvis a sanctis patribus inde quod sufficere debeat, dictum sit, tamen de illa curabo, quod mihi deus dignabitur aperire, petentibus ostendere. Et quoniam ea quae per interrogationem et responsionem investigantur, multis et maxime tardioribus ingeniis magis patent et ideo plus placent, unum ex illis qui hoc flagitant, qui inter alios instantius ad hoc me sollicitat, accipiam mecum disputantem, ut *Boso* quaerat, et *Anselmus* respondeat hoc modo.

II. *Boso.* Sicut rectus ordo exigit, ut profunda christianae fidei prius credamus, quam ea praesumamus ratione discutere: ita negligentia mihi videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere. Quapropter quoniam gratia dei praeveniente fidem nostrae redemptionis sic puto me tenere, ut etiam si nulla possum quod credo ratione comprehendere, nihil tamen sit quod ab eius firmitate me valeat evellere: a te peto mihi aperiri, quod, ut scis, plures mecum petunt, qua necessitate scilicet et ratione deus, cum sit omnipotens, humilitatem et infirmitatem humanae naturae pro eius restauratione assumpserit? *Anselmus.* Quod quaeris a me, supra me est, et idcirco altiora me tractare timeo, ne forte, cum putaverit aut etiam viderit aliquis me non sibi satisfacere, plus existimet rei veritatem mihi deficere, quam intellectum meum ad eam capiendam non sufficere. *Bos.* Non hoc tantum timere debes, quantum et reminisci, quia saepe contingit in colloquendo de aliqua quaestione, ut deus aperiat quod prius latebat; et sperare de gratia dei, quia si ea

quae gratis accepisti, libenter inpertiris, altiora ad quae nondum attigisti, mereberis accipere. *Ans.* Est et aliud, propter quod video aut vix aut nullatenus posse ad plenum inter nos de hac re nunc tractari: quoniam ad hoc est necessaria noticia potestatis et necessitatis et voluntatis et quarundam aliarum rerum, quae sic se habent, ut earum nulla possit plene sine aliis considerari; et ideo tractatus earum opus suum postulat non multum, ut puto, facile nec omnino inutile: nam earum ignorantia quaedam facit difficilia, quae per earum noticiam fiunt facilia. *Bos.* Sic breviter de his suis locis dicere poteris, ut et quod sufficiat ad praesens opus habeamus [1]), et quod plus dicendum est in aliud tempus differamus. *Ans.* Hoc quoque me multum retrahit a petitione tua, quia materia non solum preciosa, sed sicut est de *speciosa forma* [2]) *prae filiis hominum* [3]), sic etiam est speciosa ratione super intellectus hominum; unde timeo, ne quemadmodum ego soleo indignari pravis pictoribus, cum ipsum dominum [4]) informi figura pingi video, ita mihi contingat, si tam decoram materiam incompto et contemptibili dictamine exarare praesumo. *Bos.* Nec hoc te debet retrahere, quia sicut tu permittis, ut qui potest melius dicat, sic nulli praestituis, ut cui dictamen tuum non placet, pulchrius non scribat; verum ut omnes excusationes tuas excludam, quod postulo non facies doctis, sed mihi et hoc ipsum mecum petentibus. *Ans.* Quoniam video inportunitatem tuam et illorum, qui hoc tecum ex caritate et religioso studio petunt, temptabo pro mea possibilitate, deo adiuvante et vestris orationibus, quas hoc postulantes saepe mihi petenti ad hoc ipsum promisistis, quod quaeritis

---

1) K: *habeam.* — 2) BCEGHM: *specioso forma.* — 3) Ps. 44, 3. — 4) *dominum* EKLM; vulgo: *dom. nostrum.*

non tam ostendere, quam tecum quaerere; sed eo pacto, quo omnia quae dico volo accipi: videlicet, ut si quid dixero, quod maior non confirmet auctoritas, quamvis illud ratione probare videar, non alia certitudine accipiatur, nisi quia ita interim mihi videtur [1]), donec deus mihi melius aliquo modo revelet. Quod si aliquatinus quaestioni tuae satisfacere potero, certum esse debebit, quia et sapientior me plenius hoc facere poterit; immo sciendum est, quidquid homo inde dicere [2]) possit, altiores tantae rei adhuc latere rationes.

III. *Bos.* [3]) Patere igitur ut verbis utar infidelium; aequum enim est, ut cum nostrae fidei rationem studemus inquirere, ponam [4]) eorum obiectiones, qui nullatenus ad fidem eandem sine ratione volunt accedere. Quamvis enim illi ideo rationem quaerant, quia non credunt, nos vero, quia credimus, unum idemque tamen est quod quaerimus [5]); et si quid responderis, cui auctoritas obsistere sacra [6]) videatur, liceat mihi illam obtendere, quatinus quomodo non obsistat aperias. *Ans.* Dic quod tibi videtur. *Bos.* Obiciunt nobis deridentes simplicitatem nostram infideles, quia deo facimus iniuriam et contumeliam, cum eum asserimus in uterum mulieris [7]) descendisse, natum esse de femina, lacte et alimentis humanis nutritum crevisse, et ut multa alia

---

[1]) Cfr. *Monologium* c. 1: „In quo si quid dixero, quod maior non monstret *auctoritas,* sic volo accipi, ut quamvis ex *rationibus* quae mihi videbuntur, quasi necessarium concludatur, non *ob hoc* tamen *omnino* necessarium, sed tantum sic *interim* videri posse dicatur.“ — [2]) Edd.: *dic. vel scire.* — [3]) *Bos.* Incipit hic cap. III. in EIKM, vulgo initium capit a v.: *Bos. Obiciunt.* — [4]) Alii: *ponamus.* — [5]) L: *expedimus.* — [6]) *obsistere sacra;* M: *s. contraire.* — [7]) *mulieris;* D: *virginis.*

taceam, quae deo non videntur convenire, lassitudinem, famem, sitim, verbera et inter latrones crucem mortemque [1]) sustinuisse [2]). *Ans.* Nos non facimus deo iniuriam ullam aut contumeliam, sed toto corde gratias agentes laudamus et praedicamus ineffabilem altitudinem misericordiae illius, quia quanto nos mirabilius et praeter opinionem de tantis et tam debitis malis in quibus eramus, ad tanta et tam indebita bona quae perdideramus, restituit, tanto maiorem dilectionem erga nos et pietatem monstravit. Si enim diligenter considerarent, quam convenienter hoc modo procurata sit humana restauratio, non deriderent nostram simplicitatem, sed dei nobiscum laudarent sapientem benignitatem. Oportebat namque ut, sicut per hominis inobedientiam mors in humanum genus intraverat, ita per hominis obedientiam vita restitueretur [3]): et quemadmodum peccatum, quod fuit causa nostrae dampnationis [4]), initium habuit a femina, sic nostrae iusticiae et salutis auctor nasceretur de femina: et ut diabolus, qui per gustum ligni quem persuasit, hominem vicerat, ita [5]) per passionem ligni quam intulit, ab homine vinceretur. Sunt quoque multa alia, quae studiose considerata inenarrabilem [6]) quandam nostrae redemptionis hoc modo procuratae pulchritudinem ostendunt.

IV. *Bos.* Omnia haec pulchra et quasi quaedam picturae suscipienda sunt, sed si non est [7]) aliquid solidum super quod sedeant, non videntur infidelibus sufficere, cur deum ea quae dicimus pati voluisse credere debeamus. Nam

---

[1]) M: *crucis mortem.* — [2]) *sustinuisse;* edd.: *subiisse.* — [3]) Cfr. Rom. 5, 19. — [4]) *dampnationis;* M: *perdicionis.* — [5]) *ita* deest in cdd. — [6]) ACKLM: *inenarrabilem;* al.: *ineffabilem.* — [7]) *est* KLM; vulgo: *sit.*

qui picturam vult facere, eligit aliquid solidum super quod pingat, ut maneat quod pingit. Nemo enim pingit in aqua vel in aëre, quia ibi nulla manent picturae vestigia. Quapropter cum has convenientias quas dicis infidelibus quasi quasdam picturas rei gestae obtendimus, quoniam non rem gestam, sed figmentum arbitrantur esse quod credimus, quasi super nubem pingere nos existimant. Monstranda ergo prius est veritatis soliditas rationabilis, id est necessitas, quae probet deum ad ea quae praedicamus debuisse aut potuisse humiliari. Deinde ut ipsum quasi corpus veritatis plus niteat, istae convenientiae quasi picturae corporis sunt exponendae. *Ans.* Nonne satis necessaria ratio videtur, cur deus ea quae dicimus facere debuerit: quia genus humanum, tam scilicet preciosum opus eius, omnino perierat nec decebat, ut quod deus de homine proposuerat, penitus annihilaretur, nec idem eius propositum ad effectum duci poterat, nisi genus humanum ab ipso creatore suo liberaretur?

V. *Bos.* Haec ipsa liberatio si per aliam quam per dei personam, sive per angelum sive per hominem, esse facta quolibet modo diceretur, mens hoc humana multo tolerabilius acciperet. Potuit enim deus hominem aliquem facere sine peccato, non de massa peccatrice, nec de alio [1]) homine, sed sicut fecit Adam, per quem hoc ipsum opus fieri potuisse videtur [2]). *Ans.* Annon intelligis, quia quaecunque alia persona hominem a morte aeterna redimeret, eius servus idem homo recte iudicaretur? Quod si esset, nullatenus restauratus esset in illam dignitatem, quam habi-

---

[1]) ABCL: *aliquo.* — [2]) K: *videatur.*

turus erat, si non peccasset: cum ipse, qui non nisi dei servus et aequalis angelis bonis per omnia futurus erat, servus esset eius, qui deus non esset, et cuius angeli servi non essent.

VI. *Bos.* Hoc est, quod valde mirantur, quia liberationem hanc redemptionem vocamus. In qua namque, aiunt nobis, captione, aut in quo carcere, aut in cuius potestate tenebamini, unde vos deus non potuit liberare, nisi vos tot laboribus et ad ultimum sanguine suo redimeret? Quibus cum dicimus: redemit nos a peccatis et ab ira sua et de inferno et de potestate diaboli, quem quia nos non poteramus, ipse pro nobis venit expugnare, et redemit nobis regnum caelorum, et quia haec omnia hoc modo fecit, ostendit quantum nos diligeret; respondent: si dicitis, quia deus haec omnia facere non potuit solo iussu, quem cuncta creasse iubendo dicitis, repugnatis vobismetipsis, quia inpotentem illum facitis. Aut si fatemini, quia potuit, sed non voluit [1]) nisi hoc modo: quomodo sapientem illum potestis ostendere, quem sine ulla ratione tam indecentia velle pati asseritis? Omnia enim haec quae obtenditis in eius voluntate consistunt, ira namque dei non est aliud quam voluntas puniendi. Si ergo non vult peccata hominum punire, liber est homo a peccatis et ab ira dei et ab inferno et a potestate diaboli, quae omnia propter peccata patitur; et recipit ea, quibus propter eadem peccata privatur. Nam in cuius potestate est infernus aut diabolus? aut cuius est regnum caelorum nisi eius, qui fecit omnia? Quaecunque itaque timetis aut desideratis, eius voluntati subiacent, cui nihil potest resistere. Quapropter si humanum

[1]) *non voluit;* K al.: *noluit.*

genus salvare noluit, nisi quo modo dicitis, cum sola voluntate potuit[1]): ut mitius[2]) dicam, videte quomodo eius sapientiae repugnatis[3]). Nam si homo quod facile posset cum[4]) gravi[5]) labore sine ratione faceret, non utique sapiens ab ullo iudicaretur. Quippe quod dicitis, deum taliter ostendisse quantum vos diligeret, nulla ratione defenditur, si nullatenus aliter hominem potuisse salvare non monstratur. Nam si aliter non potuisset, tunc forsitan necesse esset, ut hoc modo dilectionem suam ostenderet; nunc vero, cum aliter possit salvare hominem, quae ratio est, ut propter ostendendam dilectionem suam ea quae dicitis faciat et sustineat? An enim non ostendit bonis angelis, quantum eos diligat, pro quibus talia non sustinet? Quod vero dicitis eum venisse pro vobis expugnare diabolum, quo sensu audetis proferre? Nonne dei omnipotentia[6]) regnat ubique? Quomodo ergo indigebat deus, ut ad vincendum diabolum de[7]) caelo descenderet? Haec nobis infideles obicere posse videntur.

VII. Sed et illud[8]) quod dicere solemus, deum scilicet debuisse prius per iusticiam contra diabolum agere, ut liberaret hominem, quam per fortitudinem, ut cum diabolus eum, in quo nulla mortis erat causa et qui deus erat, occideret, iuste potestatem quam super peccatores[9]) habebat, amitteret, alioquin iniustam violentiam fecisset illi, quoniam iuste possidebat hominem, quem non ipse violenter attraxerat, sed idem homo ad illum[10]) se sponte contulerat: non video, quam vim habeat. Namque si diabolus aut homo

---

[1]) M: *potuerit.* — [2]) L: *minus.* — [3]) L ex corr.: *repugnetis.* — [4]) *cum* KLM; vulgo: *id cum.* — [5]) *grandi* L. — [6]) *potentia* L. — [7]) *ipse de* K. — [8]) *aliud* K. — [9]) *omnes peccatores* K. — [10]) L: *ipsum.*

suus esset aut alterius quam dei, aut in alia quam in dei potestate maneret, forsitan hoc recte diceretur; cum autem diabolus aut homo non sit nisi dei, et neuter extra potestatem dei consistat: quam causam debuit agere deus cum suo, de suo, in suo, nisi ut servum suum puniret, qui suo conservo communem dominum deserere et ad se transire persuasisset, ac traditor fugitivum, fur furem cum furto domini sui suscepisset? Uterque namque fur erat, cum alter altero persuadente seipsum domino suo furabatur. Quid enim iustius fieri posset, si hoc deus faceret? Aut si iudex omnium deus hominem sic possessum de potestate tam iniuste possidentis, vel ad puniendum illum aliter quam per diabolum, vel ad parcendum illi eriperet: quae haec iniusticia esset? Quamvis enim homo iuste a diabolo torqueretur, ipse tamen illum iniuste torquebat. Homo namque [1]) meruerat, ut puniretur, nec ab ullo convenientius quam ab illo, cui consenserat ut peccaret. Diaboli vero meritum nullum erat, ut puniret; immo tanto hoc faciebat iniustius, quanto non ad hoc amore iusticiae trahebatur, sed instinctu maliciae inpellebatur. Nam non hoc faciebat deo iubente, sed inconprehensibili sapientia sua, qua [2]) etiam mala bene ordinat, permittente. Et puto illos, qui diabolum aliquam opinantur habere in possidendo hominem [3]) iusticiam, ad hoc inde adduci, quia vident hominem diaboli vexationi iuste subiacere et deum iuste hoc permittere, et idcirco putant diabolum illam iuste inferre. Contingit enim idem aliquid diversis considerationibus [4]) esse iustum et

---

[1]) *quippe* K. — [2]) *que* M. — [3]) vulgo: *homine.* — [4]) Cfr. *Dialogus de veritate* c. 8: „Multis modis eadem res suscipit diversis considerationibus contraria; quod in actione saepe contingit, ut in percussione.“ Haec deinde pluribus persequitur Anselmus.

iniustum, et ob hoc a non diligenter intuentibus totum iustum aut iniustum iudicari. Evenit enim, ut aliquis innocentem iniuste percutiat, unde ipse iuste percuti mereatur; si tamen percussus vindicare se non debet et percutit percutientem se, iniuste hoc facit. Haec igitur percussio ex parte percutientis [1]) est iniusta, quia non debuit se vindicare; ex parte vero percussi iusta, quia iniuste percutiens iuste percuti meruit. Diverso igitur intuitu iusta et iniusta est eadem actio, quam contingere potest ab alio iudicari iustam tantum, ab alio iniustam. Hoc itaque modo diabolus dicitur iuste vexare hominem, quia deus hoc iuste permittit et homo iuste patitur [2]). Sed et hoc, quod homo iuste dicitur pati, non sua iusticia pati iuste dicitur, sed quia iusto dei iudicio punitur. At si obtenditur chirographum [3]) illud decreti, quod adversum nos dicit apostolus [4]) fuisse et per mortem Christi deletum esse; et putat aliquis, per illud significari, quia diabolus quasi sub cuiusdam pacti chirographo ab homine iuste ante Christi passionem peccatum, velut usuram primi peccati quod persuasit homini, et poenam peccati exigeret, ut per hoc iusticiam suam super hominem probare videatur, nequaquam ita intelligendum puto. Quippe chirographum illud non est diaboli, quia chirographum dicitur decreti; decretum enim [5]) illud non erat diaboli, sed dei. Iusto namque dei [6]) iudicio decretum erat et quasi chirographo confirmatum, ut homo qui sponte

---

[1]) *percutientis;* vulgo: *repercutientis.* — [2]) *et-patitur;* K: *ut-patiatur.* — [3]) KLM: *cyrographum.* — [4]) Cfr. Coloss. 2, 14: *ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν.* Vulg.: „delens quod adversus nos erat chyrographum *decreti* (al. decretis), quod erat contrarium nobis.“ — [5]) KLM: *enim;* vulgo: *autem.* — [6]) *dei* abest a KL.

peccaverat, nec peccatum nec poenam peccati per se vitare posset; est enim *spiritus vadens et non rediens*[1]) et *qui facit peccatum, servus est peccati*[2]), nec qui peccat, inpunitus debet dimitti, nisi misericordia peccatori parcat et eum liberet ac reducat. Quamobrem per hoc chirographum nullam inveniri posse diaboli iusticiam in hominis vexatione credere debemus. Denique sicut in bono angelo nulla omnino est iniusticia, ita in malo nulla penitus est iusticia. Nihil igitur erat in diabolo, cur deus contra illum ad liberandum hominem sua uti fortitudine non deberet.

VIII. *Ans.* Sufficere nobis debet ad rationem voluntas dei cum aliquid facit, licet non videamus cur velit[3]); voluntas namque dei nunquam est irrationabilis. *Bos.* Verum est, si constat deum id velle unde agitur; nequaquam enim acquiescunt multi deum aliquid velle, si ratio[4]) repugnare videtur. *Ans.* Quid tibi repugnare videtur rationi, cum deum ea voluisse fatemur, quae de eius incarnatione credimus? *Bos.* Ut breviter dicam: altissimum ad tam humilia inclinari, omnipotentem aliquid facere cum tanto labore. *Ans.* Qui hoc dicunt, non intelligunt quod credimus. Divinam enim naturam absque dubio asserimus inpassibilem, nec ullatenus posse a sua celsitudine humiliari, nec in eo quod facere vult laborare; sed dominum Iesum Christum dicimus verum deum et verum hominem, unam personam in duabus naturis et duas naturas in una persona. Quapropter cum dicimus deum aliquid humile aut infirmum pati, non hoc intelligimus secundum sublimitatem inpassibilis naturae, sed secundum infirmitatem humanae substan-

---

[1]) Psalm. 77, 39. — [2]) Ioh. 8, 34. — [3]) edd.: *ita velit.* — [4]) edd.: *si rationi.*

tiae quam gerebat; et sic nostrae fidei nulla ratio obviare cognoscitur. Sic enim nullam divinae substantiae significamus humilitatem, sed unam dei et hominis monstramus esse personam. Non ergo incarnatione[1]) dei ulla ejus humilitas intelligitur facta, sed natura hominis creditur exaltata. *Bos.* Ita sit: nihil imputetur divinae naturae, quod secundum infirmitatem hominis de Christo dicitur; verum quomodo iustum aut rationabile probari poterit, quia deus hominem illum, quem pater *filium suum dilectum in quo sibi bene complacuit,* vocavit[2]) et quem filius seipsum fecit, sic tractavit aut tractari permisit? Quae autem iusticia est, hominem omnium iustissimum morti tradere pro peccatore? Quis homo, si innocentem dampnaret ut nocentem[3]) liberaret, dampnandus non iudicaretur? Ad idem enim res deduci videtur inconveniens, quod supra dictum est. Nam si aliter peccatores salvare non potuit quam iustum dampnando, ubi est eius omnipotentia? Si vero potuit sed noluit[4]), quomodo defendimus[5]) sapientiam eius atque iusticiam? *Ans.* Deus pater non, quemadmodum videris intelligere, hominem illum tractavit, aut innocentem pro nocente morti tradidit. Non enim eum invitum ad mortem ille coëgit, aut occidi permisit, sed idem ipse sponte sua mortem sustinuit, ut homines salvaret. *Bos.* Etiam si non invitum, quoniam voluntati patris consensit, quodammodo tamen illum coëgisse videtur praecipiendo. Dicitur enim, quia Christus *humiliavit semetipsum*[6]), *factus obediens patri usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod et deus illum exaltavit*[5]); et quia

---

[1]) ABCEM: *in incarnatione.* — [2]) Cfr. Matth. 3, 17. — [3]) *ut nocentem;* K: *nocentem vero.* — [4]) *noluit;* BDEL: *non voluit.* — [5]) KL: *defendimus;* al.: *defendemus.* — [6]) KM: *se ipsum.* — [7]) Philipp. 2, 8. 9.

didicit obedientiam ex his, quae passus est[1]*)*; et quia *proprio filio non pepercit pater, sed pro nobis omnibus*[2]*) tradidit illum*[3]*)*. Et idem filius dicit: *non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem eius, qui misit me*[4]*)*. Et iturus ad passionem dicit: *sicut mandatum dedit mihi pater, sic facio*[5]*)*. Item: *calicem, quem dedit mihi pater, non bibam illum*[6]*)?* Et alibi: *pater, si possibile est, transeat a me calix iste: veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu*[7]*)*. Et iterum: *pater, si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua*[8]*)*. In his omnibus plus videtur Christus obedientia cogente, quam spontanea voluntate disponente mortem sustinuisse[9]).

IX. *Ans.* Ut mihi videtur, non bene discernis inter hoc quod[10]) fecit exigente obedientia, et quod sibi factum, quia servavit obedientiam, sustinuit non exigente obedientia. *Bos.* Necesse habeo, ut hoc[11]) apertius exponas. *Ans.* Cur persecuti sunt eum Iudaei usque ad mortem? *Bos.* Non ob aliud nisi quia veritatem et iusticiam vivendo et loquendo indeclinabiliter tenebat. *Ans.* Hoc puto quia deus ab omni rationali creatura exigit, et hoc illa per obedientiam deo debet. *Bos.* Sic nos[12]) fateri oportet. *Ans.* Hanc igitur obedientiam debebat homo ille deo patri et humanitas divinitati, et hanc ab illo exigebat pater. *Bos.* Hoc nulli dubium. *Ans.* Ecce habes, quid[13]) fecit exigente obedientia.

---

[1]) Hebr. 5, 8. — [2]) DK om. *omnibus.* — [3]) Rom. 8, 32. — [4]) Ioh. 6, 38. Addit K *patris.* — [5]) Ioh. 14, 31. — [6]) Ioh. 18, 11. — [7]) Matth. 26, 39. — [8]) Matth. 26, 42. — [9]) K: *sustulisse;* M: *subiisse.* — [10]) K: *inter haec quae.* — [11]) K: *hec.* — [12]) K om. *nos.* — [13]) K: *quod.*

Bos. Verum est; et iam video quid sibi illatum, quia obediendo perseveravit, sustinuit. Nam illata est illi mors quia perstitit in obedientia, et hanc sustinuit; sed quomodo hoc obedientia non exigat, non intelligo. *Ans.* Si homo nunquam peccasset, deberet pati mortem, aut deberet deus hoc[1]) exigere ab illo? *Bos.* Quemadmodum credimus, nec homo moreretur nec hoc ab illo exigeretur, sed huius rei a te audire volo rationem. *Ans.* Rationalem[2]) creaturam iustam factam esse et ad hoc, ut deo fruendo beata esset, non negas. *Bos.* Non. *Ans.* Deo autem nequaquam existimabis convenire, ut quam fecit[3]) iustam ad beatitudinem, miseram esse sine culpa cogat; hominem enim invitum mori miserum est. *Bos.* Patet, quia si non peccasset homo, non deberet ab eo deus mortem exigere. *Ans.* Non ergo coëgit deus Christum mori, in quo nullum fuit peccatum; sed ipse sponte sustinuit mortem, non per obedientiam deserendi vitam, sed propter obedientiam servandi iusticiam, in qua tam fortiter perseveravit, ut inde mortem incurreret. Potest etiam dici, quia praecepit illi pater mori cum hoc praecepit, unde incurrit mortem. Ita ergo *sicut mandatum dedit* illi *pater, sic* fecit, et *calicem, quem dedit* bibit, et *factus* est *obediens* patri usque ad mortem, et sic *didicit ex his, quae passus est, obedientiam,* id est, quousque servari debeat obedientia. Verbum autem quod positum est, *didicit,* duobus modis intelligi potest. Aut enim *didicit* dictum est pro: alios fecit discere, aut quia, quod per scientiam non ignorabat, experimento *didicit.* Quod autem apostolus, cum dixisset: *humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis,* subdidit: *propter quod et deus illum exaltavit,* et *donavit*

---

[1]) K: *et hoc.* — [2]) K: *Rationabilem.* — [3]) K: *fecerit.*

illi nomen, quod est super omne nomen[1], cui simile est quod David dixit: *de torrente in via bibet*[2], *propterea exaltabit caput*[3]; non ita dictum est, quasi nullatenus potuisset pervenire ad hanc exaltationem nisi per hanc mortis obedientiam, et haec exaltatio non nisi in retributionem huius obedientiae collata sit; prius enim quam pateretur, ipse dixit omnia sibi esse tradita a patre[4] et omnia patris esse sua[5]: sed quoniam ipse cum patre sanctoque spiritu disposuerat, se non aliter quam per mortem celsitudinem omnipotentiae suae mundo ostensurum; quippe quod non nisi per illam mortem fieri dispositum est, cum per illam fit, non incongrue dicitur propter illam fieri. Si enim intendimus aliquid facere, sed proponimus aliud nos prius facturos, per quod illud fiat; cum iam factum est quod volumus praecedere, si fit quod intendimus, recte dicitur propterea fieri, quoniam factum est propter quod differebatur; quia non nisi per illud fieri dispositum erat. Nam si fluvium, quem equo vel navi transire possum, propono me non nisi navi transiturum, et idcirco differo transmeare, quia navis abest; cum iam praesto est navis, si transeo, recte de me dicitur: navis parata fuit, propterea transivit. Et non solum ita loquimur, quando per illud quod praecedere volumus, sed etiam quando non per illud, sed tantummodo post illud facere aliud aliquid statuimus. Si quis enim differt cibum sumere propterea, quia nondum ea die missae celebrationi affuit, peracto quod prius facere volebat, non incongrue illi dicitur: iam sume cibum propterea, quia iam fecisti propter quod sumere differebas.

---

[1]) Philipp. 2, 9. — [2]) cdd.: *bibit* (K: *bibet*), ac dein: *exaltavit.* — [3]) Psalm. 109, 7. — [4]) Luc. 10, 22. — [5]) Ioh. 16, 15. K: *sua patris esse.*

Multo igitur minus inusitata est locutio, cum Christus dicitur exaltatus propterea, quia mortem sustinuit, per quam et post quam illam exaltationem facere decrevit. Potest hoc et eo modo intelligi, quo idem dominus legitur[1]) profecisse sapientia et gratia apud deum, non quia ita erat, sed quia ille sic se habebat, ac si ita esset. Nam sic post mortem exaltatus est, quasi propter illam hoc fieret. Quod autem ipse ait: *non veni voluntatem meam facere, sed eius, qui misit me*[2]); tale est, quale et illud: *mea doctrina non est mea*[3]); nam quod quis non habet a se, sed a deo, hoc non tam suum quam dei dicere debet. Nullus vero homo a se habet veritatem quam docet, aut iustam voluntatem, sed a deo. Non ergo venit Christus voluntatem suam facere, sed patris, quia iusta voluntas quam habebat, non erat ex humanitate, sed ex divinitate. *Proprio vero filio suo*[4]) *non pepercit deus, sed pro nobis omnibus*[5]) *tradidit illum*[6]), non est aliud quam, non liberavit eum. Nam multa in sacra scriptura huiusmodi inveniuntur. Ubi autem dicit: *pater, si possibile est, transeat a me calix iste; veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu*[7]); et: *si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua*[8]): naturalem salutis per voluntatem suam significat appetitum, quo humana caro dolorem mortis fugiebat. Voluntatem vero patris dicit, non quoniam maluerit pater filii mortem quam vitam; sed quia humanum genus restaurari nolebat pater, nisi faceret homo aliquid tam magnum, sicut erat mors illa. Quia vero[9]) poscebat

[1]) Luc. 2, 52. — [2]) Ioh. 6, 38. — [3]) Ioh. 7, 16. — [4]) K om. *suo*. — [5]) KM om. *omnibus*. — [6]) Rom. 8, 32. — [7]) Matth. 26, 39. — [8]) Matth. 26, 42. — [9]) *vero* recepi ex M; vulgo legitur: *non*, quod absonum est; L: *non*, sed superscriptum legitur: *hoc*.

ratio quod alius facere non poterat, idcirco dicit filius, illum velle mortem suam, quam ipse mavult[1]) pati, quam ut genus humanum non salvetur[2]); ac si diceret: quoniam non vis aliter reconciliationem mundi fieri, dico te hoc modo velle mortem meam: fiat ergo haec[3]) voluntas tua, id est, fiat mors mea, ut mundus tibi reconcilietur. Nam saepe aliquem velle dicimus aliquid, quia non vult aliud, quod si vellet, non fieret illud quod dicitur velle; ut cum dicimus, illum velle lucernam extinguere, quia[4]) non vult claudere fenestram, per quam ventus intrat, qui lucernam extinguit. Sic ergo voluit pater mortem filii, quia non aliter voluit mundum salvari, nisi homo tam magnum aliquid faceret, ut dixi. Quod filio volenti salutem hominum tantundem valuit, quoniam alius hoc facere non valebat, quantum si illi mori praeciperet; unde ille sicut mandatum dedit illi pater, sic fecit et calicem, quem dedit ei pater, bibit obediens usque ad mortem.

X. Potest etiam recte intelligi, quia per illam piam voluntatem, qua voluit filius pro salute mundi mori, dedit illi pater, non tamen cogendo, mandatum et calicem passionis et non pepercit illi, sed pro nobis[5]) tradidit illum et mortem illius voluit; et quia ipse filius obediens fuit usque ad mortem, et didicit ex his quae passus est obedientiam. Quemadmodum enim secundum humanitatem non habebat a se voluntatem iuste vivendi sed a patre, ita et voluntatem illam, qua ut tantum bonum faceret, mori voluit, non potuit habere nisi *a patre luminum,* a quo est *omne*

[1]) alii: *maluit.* — [2]) alii, ut KM: *salvaretur.* — [3]) *haec* recepi ex DGHIKM; al. om. — [4]) KM: *quia;* al.: *qui.* — [5]) KL: *nobis omnibus.*

datum optimum et omne donum perfectum[1]; et sicut pater trahere voluntatem dando dicitur, ita non incongrue fit, si inpellere asseritur. Sicut enim dicit filius de patre: *nemo venit ad me, nisi pater traxerit eum*[2], ita dicere potuit, nisi inpulerit eum. Similiter quoque proferre potuit: nemo currit ad mortem propter nomen meum, nisi pater inpulerit aut traxerit eum. Quoniam namque voluntate quisque ad id quod indeclinabiliter vult, trahitur vel inpellitur, non inconvenienter trahere aut inpellere deus, cum talem dat voluntatem affirmatur; in quo tractu vel inpulsu nulla intelligitur violentiae necessitas, sed acceptae bonae voluntatis spontanea et amata tenacitas. Si ergo hoc modo negari nequit, patrem voluntatem illam dando ad mortem filium traxisse vel inpulisse: quis non videat eadem ratione mandatum illi, ut mortem sponte sustineret, et calicem quem non invitus biberet, dedisse? Et si filius sibi non pepercisse, sed pro nobis spontanea voluntate se ipsum tradidisse recte dicitur: quis neget recte dici, quia pater a quo talem voluntatem habuit, illi non pepercit, sed pro nobis tradidit illum et mortem eius voluit? Hoc etiam modo indeclinabiliter et sponte servando acceptam a patre voluntatem filius factus est illi obediens usque ad mortem, et didicit ex his quae passus est obedientiam, id est, quam magna res facienda sit per obedientiam. Nam tunc est simplex et vera obedientia, cum rationalis natura non necessitate, sed sponte servat voluntatem a deo acceptam. Aliis quoque modis recte possumus patrem voluisse filii mortem intelligere, quamvis isti possint sufficere. Nam sicut velle dicimus eum qui facit, ut alius velit, ita dicimus etiam illum velle qui non facit, ut alius velit, sed approbat

---

[1]) Iacob. 1, 17. — [2]) Ioh. 6, 44.

quia vult: ut cum videmus aliquem fortiter pati velle molestiam, ut perficiat quod bene vult; quamvis fateamur nos velle, ut illam poenam sustineat, non tamen volumus aut amamus poenam eius, sed voluntatem. Illum quoque, qui prohibere potest et non prohibet, solemus dicere quia vult quod non prohibet. Quoniam ergo patri filii voluntas placuit, nec prohibuit eum velle aut inplere quod volebat, recte voluisse, ut filius mortem tam pie, tam utiliter sustineret, quamvis poenam eius non amaret, affirmatur. Non autem potuisse calicem transire nisi biberet illum, dixit, non quia non posset mortem vitare si vellet, sed quoniam, sicut dictum est, mundum erat aliter inpossibile salvari; et ipse indeclinabiliter volebat potius mortem pati, quam ut mundus non salvaretur. Idcirco autem illa verba dixit, ut doceret humanum genus aliter salvari non potuisse quam per mortem suam, non ut ostenderet se mortem nequaquam valuisse vitare. Nam quaecunque de illo dicuntur his quae dicta sunt similia, sic sunt exponenda, ut nulla necessitate, sed libera voluntate mortuus credatur. Erat namque omnipotens, et de illo legitur, quia *oblatus est, quoniam*[1] *ipse voluit*[2]. Et ipse dicit: *Ego pono animam meam, ut iterum sumam*[3] *eam; nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso: potestatem habeo ponendi animam meam et potestatem habeo iterum sumendi eam*[4]. Quod ergo idem ipse sua potestate et sua voluntate facit, nullatenus ad hoc cogi recte dicitur. *Bos.* Hoc solum, quia permittit deus illum sic tractari quamvis volentem, non videtur tali patri de tali filio convenire. *Ans.* Immo maxime decet talem patrem tali filio consentire, si quid vult

---

[1]) K: *quia.* — [2]) Ies. 53, 7. Vulg. — [3]) KM: *et it. sumo.* — [4]) Ioh. 10, 17. 18.

laudabiliter ad honorem dei et utiliter ad salutem hominum, quae [1]) aliter fieri non potuit. *Bos.* In hoc adhuc versamur, qualiter mors illa rationabilis et necessaria monstrari possit. Aliter namque nec ipse filius eam velle, nec pater cogere aut permittere debuisse videtur. Quaeritur enim, cur deus aliter hominem salvare non potuit, aut si potuit, cur hoc modo voluit. Nam et inconveniens videtur esse deo, hominem hoc modo salvasse, nec apparet, quid mors illa valeat ad salvandum hominem. Mirum enim est, si deus sic delectatur aut eget sanguine innocentis, ut non nisi eo interfecto parcere velit aut possit nocenti. *Ans.* Quoniam accipis in hac quaestione personam eorum, qui credere nihil volunt nisi praemonstrata ratione, volo tecum pacisci, ut nullum vel minimum inconveniens in deo a nobis accipiatur, et nulla vel minima ratio, si maior non repugnat, reiciatur. Sicut enim in deo quamlibet parvum inconveniens sequitur inpossibilitas, ita quamlibet parvam rationem, si maiori non vincitur [2]), comitatur necessitas. *Bos.* Nihil in hac re libentius accipio, quam ut hoc pactum inter nos communiter servetur. *Ans.* De incarnatione tantum dei et de his quae de illo assumpto homine credimus, quaestio est. *Bos.* Ita est. *Ans.* Ponamus ergo dei incarnationem et quae de illo dicimus homine, nunquam fuisse; et constet inter nos hominem esse factum ad beatitudinem, quae in hac vita haberi non potest, nec ad illam posse pervenire quemquam nisi dimissis peccatis, nec ullum hominem hanc vitam transire sine peccato, et alia quorum fides ad salutem aeternam necessaria est. *Bos.* Ita fiat, quia nihil in his inpossibile aut inconveniens deo videtur.

---

[1]) K: *quod.* — [2]) K: *convincitur.*

Ans. Necessaria est igitur homini peccatorum remissio, ut ad beatitudinem perveniat. *Bos.* Sic omnes tenemus.

XI. *Ans.* Quaerendum est igitur [1]), qua ratione deus dimittat peccata hominibus; et ut hoc faciamus apertius, prius videamus, quid sit peccare et quid pro peccato satisfacere. *Bos.* Tuum est ostendere, et meum est [2]) intendere. *Ans.* Si angelus et homo semper redderet deo quod debet, nunquam peccaret. *Bos.* Nequeo contradicere. *Ans.* Non est itaque aliud peccare, quam non reddere deo debitum. *Bos.* Quid est [3]) debitum quod deo debemus? *Ans.* Omnis voluntas rationalis creaturae subiecta debet esse voluntati dei. *Bos.* Nihil verius. *Ans.* Hoc est debitum quod debet angelus et homo deo, quod solvendo nullus peccat, et quod omnis qui non solvit, peccat. Haec est iusticia sive rectitudo voluntatis, quae iustos facit sive rectos corde, id est voluntate; hic est solus et totus honor quem debemus deo et a [4]) nobis exigit deus. Sola namque talis voluntas opera facit placita deo, cum potest operari; et cum non potest [5]), ipsa sola per se placet, quia nullum opus sine illa placet. Hunc honorem debitum qui deo non reddit, aufert deo quod suum est, et deum exhonorat; et hoc est peccare. Quamdiu autem non solvit quod rapuit, manet in culpa; nec sufficit solummodo reddere quod ablatum est, sed pro contumelia illata plus debet reddere, quam abstulit. Sicut enim qui laedit salutem alterius, non sufficit si salutem restituit, nisi pro illata doloris iniuria recompenset aliquid: ita qui honorem alicuius violat, non sufficit honorem reddere, si non secundum exhonorationis factam molestiam aliquid,

---

[1]) KM: *ergo est.* — [2]) *est* legitur in KL; al. om. — [3]) DEK: *quod est.* — [4]) K: *et quem a.* — [5]) K: *non potest operari.*

quod placeat [1]) illi quem exhonoravit, restituit [2]). Hoc quoque attendendum, quia cum aliquis quod iniuste abstulit, solvit, hoc debet dare quod ab illo non posset exigi, si alienum non rapuisset. Sic ergo debet omnis qui peccat, honorem quem rapuit deo, solvere; et haec est satisfactio, quam omnis peccator deo debet facere. *Bos.* In his omnibus, quoniam rationem sequi proposuimus, quamvis aliquantulum me terreas, nihil habeo quod possim dicere contra [3]).

XII. *Ans.* Redeamus et videamus, utrum sola misericordia sine omni solutione ablati sibi honoris, deceat deum peccatum [4]) dimittere. *Bos.* Non video cur non deceat. *Ans.* Sic dimittere peccatum non est aliud quam non punire; et quoniam recte ordinare peccatum sine satisfactione non est nisi punire, si non punitur, inordinatum dimittitur. *Bos.* Rationabile est quod dicis. *Ans.* Deum vero non decet aliquid inordinatum in suo regno dimittere. *Bos.* Si aliud volo dicere, timeo peccare. *Ans.* Non ergo [5]) decet deum peccatum sic inpunitum dimittere. *Bos.* Ita sequitur. *Ans.* Est et aliud quod sequitur, si peccatum sic inpunitum dimittitur, quia similiter erit apud deum peccanti et non peccanti; quod deo non convenit. *Bos.* Non possum negare. *Ans.* Vide et hoc [6]). Iusticiam hominum nemo nescit esse sub lege, ut secundum eius quantitatem mensura retributionis a deo recompensetur. *Bos.* Ita credimus. *Ans.* Si autem peccatum nec solvitur nec punitur, nulli legi subiacet. *Bos.* Non possum aliter intelligere.

---

[1]) K a pr. m., M: *placet.* — [2]) *restituit* KLM; al.: *restituat.* — [3]) K: *contradicere possim.* — [4]) *peccatum* KLM; vulgo: *peccata.* — [5]) *non ergo* KLM; vulgo: *igitur non.* — [6]) K: *haec.*

Ans. Liberior igitur est iniusticia, si sola misericordia dimittitur, quam iusticia; quod valde inconveniens videtur. Ad hoc etiam extenditur haec inconvenientia, ut iniusticiam deo similem faciat; quia sicut deus nullius [1]) legi subiacet, ita et iniusticia. *Bos.* Nequeo resistere rationi tuae; sed cum deus nobis praecipiat omnino dimittere peccantibus in nos, videtur repugnare, ut hoc nobis praecipiat quod ipsum facere non decet. *Ans.* Nulla in hoc est repugnantia, quia deus hoc nobis praecipit, ut non praesumamus quod solius dei est. Ad nullum enim pertinet vindictam facere, nisi ad illum, qui dominus est omnium; nam cum terrenae potestates hoc recte faciunt, ipse facit deus [2]), a quo ad hoc ipsum sunt ordinatae. *Bos.* Removisti repugnantiam, quam putabam inesse; sed est aliud, ad quod tuum volo habere responsum. Nam cum deus sic sit liber, ut nulli legi, nullius subiaceat iudicio, et ita sit benignus, ut nihil benignius cogitari queat, et nihil sit rectum aut decens nisi quod ipse vult: mirum videtur, si dicimus quia nullatenus vult aut non ei licet suam iniuriam dimittere, a quo etiam de his quas aliis facimus, solemus indulgentiam petere. *Ans.* Verum est, quod dicis de libertate et voluntate et benignitate illius; sed sic eas debemus rationabiliter intelligere, ut dignitati illius non videamur repugnare. Libertas enim non est nisi ad hoc, quod expedit aut quod decet, nec benignitas dicenda est, quae aliquid deo indecens operatur. Quod autem dicitur, quia quod vult iustum est, et [3]) quod non vult non est iustum [4]), non ita intelligendum est, ut si deus velit quodlibet inconveniens, iustum

[1]) K a pr. m.: *nulli.* — [2]) *deus* om. EKL; habet M ante *ipse.* — [3]) K: *quia vult iustum et.* — [4]) Cfr. *Proslogium* c. 11: „Id solum iustum est quod vis, et non iustum quod non vis".

sit, quia ipse vult. Non enim sequitur, si deus vult mentiri, iustum esse mentiri, sed potius deum illum non esse. Nam nequaquam potest velle mentiri voluntas, nisi in qua corrupta est veritas, immo quae deserendo veritatem corrupta est. Cum ergo dicitur: si deus vult mentiri; non est aliud, quam: si deus est talis natura, quae velit mentiri; et idcirco non sequitur, iustum esse mendacium, nisi ita intelligatur, sicut cum de duobus inpossibilibus dicimus: si hoc est, illud est; quia nec hoc nec illud est; ut si quis dicat: si aqua est sicca, et ignis est humidus; neutrum enim est verum. Itaque de illis tantum verum est dicere: si deus hoc vult, iustum est, quia [1]) deum velle non est inconveniens. Si enim deus vult ut pluat, iustum est ut pluat; et si vult ut homo aliquis occidatur, iustum est ut occidatur. Quapropter si non decet deum aliquid iniuste aut inordinate facere, non pertinet ad eius libertatem aut benignitatem aut voluntatem, peccantem, qui non solvit deo quod abstulit, inpunitum dimittere. *Bos.* Omnia mihi aufers, quae putabam tibi obici posse. *Ans.* Vide adhuc, cur deum hoc facere non deceat. *Bos.* Libenter ausculto quidquid dicis.

XIII. *Ans.* Nihil minus tolerandum in rerum ordine, quam ut creatura creatori debitum honorem auferat et non solvat quod aufert. *Bos.* Hoc nihil clarius. *Ans.* Nihil autem iniustius toleratur, quam quo nihil est minus tolerandum. *Bos.* Neque hoc est obscurum. *Ans.* Puto ergo, quia non dices deum debere tolerare, quo nihil toleratur iniustius, ut creatura non reddat deo quod aufert. *Bos.*

---

[1]) KL: *quia;* vulgo: *quae.*

Immo penitus negandum esse video. *Ans.* Item si deo nihil maius aut melius, nihil iustius, quam honorem illius servare[1]) in rerum dispositione summa iusticia, quae non est aliud quam ipse deus. *Bos.* Hoc quoque nihil apertius. *Ans.* Nihil ergo servat deus iustius quam suae dignitatis honorem. *Bos.* Concedere me oportet. *Ans.* Videtur tibi, quod eum integre servet, si sic auferri sibi permittit, ut nec solvatur nec ipse auferentem puniat? *Bos.* Non audeo dicere. *Ans.* Necesse est ergo, ut aut ablatus honor solvatur, aut poena sequatur; alioquin aut sibi ipsi deus iustus non erit, aut ad utrumque inpotens erit: quod nefas est vel cogitare. *Bos.* Nihil rationabilius dici posse intelligo.

XIV. Sed volo a te audire, si poena peccantis sit illi honor aut cuiusmodi honor sit. Si enim poena peccantis non est eius honor, cum peccator non solvit quod abstulit, sed punitur, sic perdit deus honorem suum, ut non recuperet: quod his quae dicta sunt repugnare videtur. *Ans.* Deum inpossibile est honorem suum perdere: aut enim peccator sponte solvit quod debet, aut deus ab invito accipit. Nam aut homo debitam subiectionem deo sive non peccando, sive quod peccat solvendo voluntate spontanea exhibet, aut deus eum invitum sibi torquendo subicit et sic se dominum eius esse ostendit, quod ipse homo voluntate fateri recusat. In quo considerandum, quia sicut homo peccando rapit quod dei est, ita deus puniendo aufert quod hominis est. Quippe non solum id suum alicuius[2]) esse

---

[1]) *servare* M; vulgo male *servat*, quod ut tuerentur antea scriptum: *quam quae*, sed *quae* abest a BCDGHIKLM. — [2]) BC: *id ipsum alicuius.*

dicitur quod iam possidet, sed quod in eius potestate est ut habeat. Quoniam ergo homo ita factus est, ut beatitudinem habere posset, si non peccaret: cum propter peccatum beatitudine et omni bono privatur, de suo quamvis invitus solvit quod rapuit; quia, licet deus hoc ad usum sui commodi non transferat quod aufert, sicut homo pecuniam quam alii aufert, in suam convertit utilitatem: hoc tamen quod aufert, utitur ad suum honorem per hoc quia aufert. Auferendo enim peccatorem et quae illius sunt sibi subiecta esse probat.

XV. *Bos.* Placet quod dicis; sed est et aliud, ad quod tuam responsionem postulo. Nam si deus ita sicut probas, suum debet honorem servare: cur vel ad modicum patitur illum violari? Quod enim aliquo modo laedi sinitur, non integre nec perfecte custoditur. *Ans.* Dei honori nequit aliquid, quantum ad illum pertinet, addi vel minui. Idem namque ipse sibi est honor incorruptibilis et nullo modo mutabilis. Verum quando unaquaeque creatura suum et quasi sibi praeceptum ordinem sive naturaliter sive rationabiliter servat, deo obedire et eum honorare dicitur, et hoc maxime rationalis natura, cui datum est intelligere quid debeat. Quae cum vult quod debet, deum honorat; non quia illi aliquid confert, sed quia sponte se eius voluntati et dispositioni subdit et in rerum universitate ordinem suum et eiusdem universitatis pulchritudinem, quantum in ipsa est, servat. Cum vero non vult quod debet, deum, quantum ad illam [1]) pertinet, inhonorat, quoniam non se sponte subdit illius dispositioni; et universitatis

[1]) *illam* ABCKLM; vulgo: *ipsam.*

ordinem et pulchritudinem, quantum in se est, perturbat, licet potestatem aut dignitatem dei nullatenus laedat aut decoloret. Si enim ea quae caeli ambitu continentur, vellent non esse sub caelo, aut elongari a caelo, nullatenus possent nisi sub caelo esse, nec fugere caelum nisi appropinquando caelo. Nam et unde et quo et qua irent, sub caelo essent; et quanto magis a qualibet caeli parte elongarentur, tanto magis oppositae parti appropinquarent. Ita quamvis homo vel malus angelus divinae voluntati et ordinationi subiacere nolit, non tamen eam fugere valet, quia si vult fugere de sub voluntate iubente, currit sub voluntatem punientem. Et si quaeris, qua transit, non nisi sub voluntate permittente; et hoc ipsum, quod perverse vult aut agit, in universitatis praefatae ordinem et pulchritudinem summa sapientia convertit. Ipsa namque perversitatis spontanea satisfactio, vel a non satisfaciente poenae exactio, excepto hoc, quia [1]) deus de malis multis modis bona facit, in eadem universitate suum tenent [2]) locum et ordinis pulchritudinem. Quas si divina sapientia, ubi perversitas rectum ordinem perturbare nititur, non adderet, fieret in ipsa universitate quam deus debet ordinare, quaedam ex violata ordinis pulchritudine deformitas et deus in sua dispositione videretur deficere. Quae duo quoniam sicut sunt inconvenientia, ita sunt inpossibilia, necesse est, ut omne peccatum satisfactio aut poena sequatur. *Bos.* Satisfecisti obiectioni meae. *Ans.* Palam igitur est, quia deum, quantum in ipso est, nullus potest honorare, vel exhonorare; sed, quantum in se est, hoc aliquis facere videtur, cum voluntatem suam voluntati eius subicit, aut subtrahit.

---

[1]) EFM: *quod.* — [2]) KL: *tenet.*

Bos. Nescio, quid contra queam dicere. *Ans.* Adhuc addam aliquid. *Bos.* Tamdiu dic, donec me taedeat audire.

XVI. *Ans.* Deum constat proposuisse, ut de humana natura quam fecit sine peccato, numerum angelorum qui ceciderant restitueret [1]. *Bos.* Hoc credimus, sed vellem aliquam huius rei rationem habere [2]. *Ans.* Fallis me; non enim proposuimus tractare nisi de sola incarnatione dei, et tu mihi interseris [3] alias quaestiones. *Bos.* Ne irascaris, *hilarem enim* [4] *datorem diligit deus* [5]; nam nemo probat magis se hilariter dare quod promittit, quam qui plus dat quam promittit; dic ergo libenter quod quaero. *Ans.* Rationalem naturam, quae dei contemplatione beata vel est vel futura est, in quodam rationabili et perfecto numero praescitam esse a deo, ita ut nec maiorem nec minorem illum esse deceat, non est dubitandum. Aut enim nescit deus, in quo numero melius eam deceat constitui: quod falsum est; aut si scit, in eo illam constituet, quem ad hoc decentiorem intelliget. Quapropter aut angeli illi qui ceciderunt, facti erant ad hoc, ut essent intra illum numerum; aut quia intra illum [6] permanere non potuerunt, ex necessitate ceciderunt: quod absurdum est opinari. *Bos.* Veritas est aperta quod dicis. *Ans.* Quoniam ergo de illo numero esse debuerunt, aut restaurandus est ex necessitate numerus eorum, aut in inperfecto remanebit numero ra-

---

[1]) Cfr. *Augustini* Enchir. ad Laurentium c. 29. De civ. dei 22, 1. *Ioh. Scoti Erigenae* de divis. nat. l. 5. p. 576 sq. ed. *Schlüter.* Monast. Guest., 1838. 8. — [2]) K: *vellem audire al. rat. h. rei.* — [3]) M: *inseris;* K: *infers.* — [4]) KL om. *enim.* — [5]) 2. Corinth. 9, 7. — [6]) Post *quia* praeb. *intra* L ex corr., M; vulgo: *quia extra illum numerum.* Voc. *numerum* om. KL.

tionalis natura, quae in numero perfecto praescita est: quod esse non potest. *Bos.* Restaurandi procul dubio sunt. *Ans.* Necesse est ergo, eos de humana natura, quoniam non est alia de qua possint restaurari.

XVII. *Bos.* Cur non aut ipsi, aut alii angeli pro illis possunt restitui? *Ans.* Cum videbis nostrae restaurationis difficultatem, intelliges eorum reconciliationis inpossibilitatem. Alii autem angeli pro illis restitui non possunt ideo, ut taceam quomodo hoc repugnare videatur primae creationis perfectioni, quia non debent, nisi tales esse possint, quales illi fuissent si non peccassent, cum illi nulla visa vindicta peccati perseverassent; quod post illorum casum aliis qui pro illis restituerentur, esset inpossibile. Non enim pariter laudabiles sunt, si stant in veritate, et qui nullam novit peccati poenam, et qui eam semper aspicit aeternam. Nam nequaquam putandum est, bonos angelos esse confirmatos casu malorum, sed suo merito. Sicut namque si boni cum malis peccassent, simul dampnati essent, ita iniusti si cum iustis stetissent, pariter confirmati essent. Quippe si aliqui eorum non nisi aliorum casu confirmandi erant, aut nullus unquam confirmaretur, aut necesse erat aliquem casurum, qui ad alios confirmandos puniretur: quae utraque absurda sunt. Illo itaque modo confirmati sunt illi qui steterunt, quo pariter confirmati essent omnes si stetissent; quemadmodum ostendi sicut potui, ubi tractavi, cur deus diabolo perseverantiam non dedit [1]). *Bos.* Probasti malos angelos de humana natura restaurandos; et patet ex hac ratione, quia non in minori

[1]) Cfr. Dialog. *de casu diaboli* c. 2. 3. 24.

numero erunt homines electi quam sunt angeli reprobi. Sed utrum plures futuri sint, si potes, ostende.

XVIII. *Ans.* Si angeli, antequam quidam illorum caderent, erant in illo perfecto de quo diximus numero, non sunt homines facti nisi pro restauratione angelorum perditorum; et palam est, quia non erunt plures illis. Si autem ille numerus non erat in illis omnibus angelis, conplendum est de hominibus et quod periit, et quod prius deerat, et erunt electi homines plures reprobis angelis; et sic dicemus, quia non fuerunt homines facti tantum ad restaurandum numerum inminutum, sed etiam ad perficiendum nondum perfectum. *Bos.* Quid potius tenendum est, an angeli prius facti sint in numero perfecto, an non? *Ans.* Quod mihi videtur dicam. *Bos.* Non possum a te plus exigere. *Ans.* Si homo factus est post casum malorum angelorum, sicut quidam intelligunt in Genesi, non video posse me per hoc probare alterum horum determinate. Potest enim, ut puto, esse, quod angeli prius fuerint in numero perfecto, et postea factus sit homo propter restaurandum inminutum eorum numerum; et potest esse, quod non fuerint in numero perfecto, quia differebat deus sicut adhuc differt, illum inplere numerum, facturus humanam naturam suo tempore. Unde aut solummodo numerum nondum integrum perficeret, aut etiam si minueretur, restitueret. Si autem tota creatura simul facta est, et dies illi in quibus Moyses istum mundum non simul esse factum videtur dicere, aliter sunt intelligendi, quam sicut videmus istos dies in quibus vivimus: intelligere nequeo, quomodo facti sint angeli in illo integro numero. Quippe si ita esset, videtur mihi, quia ex necessitate aut aliqui angeli vel homines casuri erant, aut plures essent in illa caelesti

civitate, quam illa perfecti numeri convenientia exigeret. Si ergo omnia simul facta sunt, sic videntur angeli et duo primi homines in numero perfecto [1]) fuisse, ut de hominibus, si nullus angelus caderet, quod deerat solum perficeretur, et si aliquis periret, hoc quoque quod caderet, restitueretur: et hominis natura quae infirmior erat, quasi deum excusaret atque diabolum confunderet, si ille casum suum infirmitati suae inputaret, cum ipsa infirmior staret: ac si et eadem ipsa caderet, multo magis deum defenderet contra diabolum et contra se ipsam, cum ipsa facta valde infirmior et mortalis in electis de tanta infirmitate tanto altius ascenderet, quam unde diabolus cecidisset, quanto boni angeli quorum aequalitas ei debetur, profecerunt post ruinam malorum, quia perseveraverunt. Ex his rationibus potius mihi videtur, quia in angelis non fuit ille perfectus numerus, quo civitas illa superna perficeretur; quoniam si homo simul cum angelis factus non est, sic possibile est esse; et si simul facti sunt, quod magis putant multi, quoniam legitur: *qui vivit in aeternum, creavit omnia simul* [2]), videtur necesse esse. Sed et si perfectio mundanae creaturae non tantum est intelligenda in numero individuorum, quantum in numero naturarum, necesse est humanam naturam aut ad conplementum eiusdem perfectionis esse factam, aut illi superabundare, quod de minimi vermiculi natura dicere non audemus. Quare pro se ipsa ibi facta est et non solum pro restaurandis individuis alterius naturae. Unde palam est, quia etiamsi [3]) angelus nullus perisset, homines tamen in caelesti civitate suum locum habuissent. Sequitur itaque, quia in angelis antequam

---

[1]) ABGHIM: *imperfecto.* — [2]) Ecclesiastic. 18, 1. — [3]) EFLM: *si etiam.*

quidam illorum caderent, non erat ille perfectus numerus; alioquin necesse erat, ut aut homines aut angeli aliqui caderent, quoniam extra numerum perfectum ibi nullus manere poterat. *Bos.* Nonnihil effecisti. *Ans.* Est et alia ratio, ut mihi videtur, quae non parum suffragatur illi sententiae, quae angelos non esse factos in perfecto numero existimat. *Bos.* Dic illam. *Ans.* Si angeli in illo perfecto numero facti sunt, et nullatenus facti sunt homines nisi pro restauratione perditorum angelorum, palam est, quia nisi angeli ab illa beatitudine cecidissent, homines ad illam non ascenderent. *Bos.* Hoc constat. *Ans.* Si quis ergo dixerit, quia tantum laetabuntur electi homines de angelorum perditione, quantum gaudebunt de sua assumptione, quoniam absque dubio haec non esset nisi illa fuisset: quomodo poterunt ab hac perversa gratulatione defendi? aut quomodo dicemus angelos qui ceciderunt, in hominibus restauratos [1], si illi sine hoc vicio permansuri erant si non cecidissent, id est, sine gratulatione de casu aliorum; isti vero sine illo esse non poterunt? Immo qualiter cum hoc vicio beati esse debebunt? Deinde qua audacia dicemus, deum non velle, aut non posse hanc restaurationem sine hoc vicio facere? *Bos.* Nonne similiter est in gentibus quae ad fidem vocatae sunt, quia illam Iudaei repulerunt? *Ans.* Non; nam si Iudaei omnes credidissent, gentes tamen vocarentur, quia *in omni gente, qui timet deum et operatur iusticiam, acceptus est illi* [2]. Sed quoniam Iudaei apostolos contempserunt, ea tunc fuit occasio, ut ad gentes illi [3] converterentur. *Bos.* Nullo modo video, quid contra haec dicere possim. *Ans.* Unde tibi videtur

---

[1]) K: *restaurandos.* — [2]) Acta Apost. 10, 35. — [3]) *illi* om. KL.

accidere singulis illa laeticia de alieno casu? *Bos.* Unde, nisi quia certus erit unusquisque, quoniam ubi erit nullatenus esset, nisi alius inde cecidisset? *Ans.* Si ergo nullus hanc certitudinem haberet, non esset unde ullus de alieno dampno gauderet. *Bos.* Ita videtur. *Ans.* Putasne illorum aliquem habiturum hanc certitudinem, si multo plures erunt quam qui[1]) ceciderunt? *Bos.* Nequaquam possum opinari, quod eam habeat aut habere debeat. Quomodo namque quis poterit scire, utrum pro restaurando quod inminutum erat, aut pro conplendo quod nondum perfectum erat, de illo numero constituendae civitatis sit factus? sed omnes certi erunt, se factos esse ad perficiendam illam civitatem. *Ans.* Ergo si plures erunt quam reprobi angeli, nullus poterit aut debebit scire, se non esse ibi assumptum nisi pro alieno casu. *Bos.* Verum est. *Ans.* Non igitur habebit aliquis, cur gaudere debeat de alterius perditione. *Bos.* Ita sequitur. *Ans.* Cum itaque videamus, quia si plures erunt homines electi quam sint reprobi angeli, illa non sequatur inconvenientia, quam sequi necesse est, si plures non erunt; et cum inpossibile sit ullum in illa civitate futurum inconveniens, videtur necesse esse, ut angeli non sint facti in illo perfecto numero, et plures futuri sint beati homines quam sint miseri angeli. *Bos.* Non video, qua ratione hoc negari queat. *Ans.* Aliam adhuc eiusdem sententiae posse dici puto rationem. *Bos.* Hanc quoque proferre debes. *Ans.* Credimus hanc mundi molem corpoream in melius renovandam nec hoc futurum esse, donec inpleatur numerus electorum hominum et illa beata perficiatur civitas, nec post eius perfectionem differendum.

---

[1]) *qui* om. EFKL.

Unde colligi potest deum ab inicio proposuisse, ut utrumque simul perficeret; quatinus et minor quae deum non sentiret, natura ante maiorem quae deo frui deberet, nequaquam perficeretur, et in maioris perfectione mutata in melius suo quodam modo quasi congratularetur; immo omnis creatura de tam gloriosa et tam admirabili sui consummatione ipsi creatori et sibi invicem [1]) quaeque suo modo aeterne congaudendo iocundaretur, quatinus quod voluntas in rationabili [2]) natura sponte facit, hoc etiam insensibilis creatura per dei dispositionem naturaliter exhiberet. Solemus namque in maiorum nostrorum exaltatione congaudere, ut cum in nataliciis sanctorum festiva exultatione iocundamur de gloria illorum laetantes. Quam sententiam illud adiuvare videtur, quia si Adam non peccasset, differret tamen deus illam civitatem perficere, donec conpleto ex hominibus quem expectabat numero, ipsi quoque homines in corporum, ut ita dicam, inmortalem inmortalitatem transmutarentur. Habebat [3]) enim in paradiso quandam inmortalitatem, id est potestatem non moriendi, sed non erat inmortalis haec potestas, quia poterat mori, ut scilicet ipsi non possent non mori. Quod si ita est, ut videlicet rationalem illam et beatam civitatem et hanc mundanam insensibilemque naturam deus ab inicio proposuerit simul perficere, videtur quia aut illa civitas non erat conpleta in numero angelorum ante malorum ruinam, sed expectabat deus, ut eam de hominibus conpleret, quando corpoream mundi naturam in melius mutaret; aut si perfecta erat in numero, non erat perfecta in confirmatione, et differenda erat eius confirmatio, etiamsi nullus in ea

---

1) KL: *sibi et invicem.* — 2) GHIM: *rationali.* — 3) KL: *habebat;* al.: *habebant.*

peccasset, usque ad eandem mundi quam expectamus renovationem; aut si non diutius illa confirmatio differenda erat, acceleranda erat mundana renovatio, ut cum eadem confirmatione fieret. Sed quod mundum noviter factum statim deus renovare et eas res quae post renovationem illam non erunt, in ipso inicio, ante quam appareret cur factae essent, destruere instituerit, omni caret ratione. Sequitur igitur, quia angeli non ita fuerunt in numero perfecto, ut eorum confirmatio non diu[1]) differretur, propterea quia mundi novi renovationem mox oporteret fieri: quod non convenit. Quod autem eandem confirmationem usque ad mundi futuram renovationem differre deus voluerit, inconveniens videtur, praesertim cum illam in aliquibus tam cito perfecerit, et cum intelligi possit, quia in primis hominibus, quando peccaverunt, illam fecisset, si non peccassent, sicut fecit in perseverantibus angelis. Quamvis enim nondum proveherentur ad illam aequalitatem angelorum, ad quam perventuri erant homines, cum perfectus esset numerus de illis assumendus; in illa tamen iusticia in qua erant, videtur, quia si vicissent ut temptati non peccarent, ita confirmarentur cum omni propagine sua, ut ultra peccare non possent: quemadmodum quia victi peccaverunt, sic infirmati sunt, ut quantum in ipsis est, sine peccato esse non possint. Quis enim audeat dicere plus valere iniusticiam ad alligandum in servitute hominem in prima suasione sibi consentientem, quam valeret iusticia ad confirmandum eum in libertate, sibi in eadem prima temptatione adhaerentem? Nam quemadmodum, quoniam humana natura tota erat in primis parentibus, tota in illis

---

[1]) KL: *diu non.*

victa est ut peccaret, excepto illo solo homine, quem deus sicut sine semine viri de virgine facere, sic scivit a peccato Adae secernere, ita in eisdem tota vicisset, si non peccassent. Restat ergo, ut non conpleta in illo primo angelorum numero superna civitas, sed de hominibus conplenda fuisse dicatur. Quae si rata sunt, plures erunt electi homines quam sint angeli reprobi. *Bos.* Rationabilia mihi valde videntur quae dicis, sed quid dicemus, quia legitur de deo: *constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israhel*[1]*?* Quod quidam, quia pro *filiorum Israhel* invenitur *angelorum dei*[2]*,* sic exponunt, ut secundum numerum bonorum angelorum assumendus intelligatur numerus electorum hominum. *Ans.* Hoc non repugnat praedictae sententiae, si certum non est, quod totidem angeli cecidissent quot remanserunt. Nam si plures sunt electi angeli quam reprobi, et necesse est ut reprobos electi homines restaurent, et potest fieri ut beatorum numero coaequentur, et sic plures erunt homines iusti quam angeli iniusti. Sed memento[3], quo pacto incepi respondere quaestioni tuae, videlicet ut si quid dixero, quod maior non confirmet auctoritas, quamvis illud ratione probare videar, non alia certitudine accipiatur, nisi quia interim ita mihi videtur, donec mihi deus melius aliquo modo revelet. Certus enim sum, si quid dico quod sacrae scripturae[4])

---

[1]) Deuteron. 32, 8. — [2]) LXX: κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ. — [3]) Vide supra c. 2. — [4]) Cfr. tract. de conc. praesc. dei cum lib. arb. quaest. III. c. 6: „Sicut deus in principio per miraculum fecit frumentum et alia de terra nascentia ad alimentum hominum sine cultore et seminibus, ita sine humana doctrina mirabiliter fecit corda prophetarum nec non et evangelistarum foecunda salutaribus seminibus, unde accipimus quicquid salubriter in agricultura dei ad alimentum animarum seminamus, sicut non nisi de primis terrae seminibus habe

absque dubio contradicat, quia falsum est; nec illud tenere volo, si cognovero. Sed si in illis rebus, de quibus diversa sentiri possunt sine periculo, sicuti est istud unde nunc agimus: si enim nescimus, utrum plures homines eligendi sint quam sint angeli perditi, an non, et alterum horum magis aestimamus [1]) quam alterum, nullum puto esse animae periculum: si, inquam, in huiusmodi rebus sic exponimus divina dicta, ut diversis sententiis favere videantur, nec alicubi invenitur, ubi quid indubitanter tenendum sit determinent [2]), non arbitror reprehendi debere. Illud autem quod dixisti: *constituit terminos populorum,* seu gentium, *iuxta numerum angelorum dei,* quod in alia translatione legitur: *iuxta numerum filiorum Israhel,* quoniam ambae translationes aut idem significant, aut diversa sine repugnantia, ita intelligendum est, ut et [3]) per angelos dei et per filios Israhel significentur angeli boni tantummodo, aut soli homines electi, aut simul angeli et electi homines, tota scilicet illa civitas superna; aut per angelos dei sancti angeli tantum et per filios Israhel soli iusti homines, aut soli angeli per filios Israhel et iusti homines per angelos dei. Si boni angeli tantum designantur per utrumque, idem est quod si solum per angelos dei; si vero tota caelestis civitas, hic est sensus, quia tam diu assumentur populi, id est multitudines electorum hominum, aut tam diu erunt in hoc saeculo populi, donec de hominibus praedestinatus numerus illius civitatis nondum perfectus conpleatur. Sed

---

mus, quod ad nutrimentum corporum propagamus: siquidem nihil utiliter ad salutem spiritualem praedicamus, quod sacra scriptura spiritus sancti miraculo foecundata non protulerit, aut intra se non contineat".

[1]) KL: *existimamus.* — [2]) K: *determinet;* ELM: *determinetur.* — [3]) *et* post *ut* om. DEFKL.

non video nunc, quomodo soli angeli, aut soli homines [1]), aut simul et angeli et homines sancti per filios Israhel intelligantur; sanctos autem homines filios Israhel, sicut filios Abrahae vocari, non est alienum. Qui angeli quoque dei per hoc recte possunt vocari, quia vitam angelicam imitantur atque similitudo et aequalitas illis angelorum promittitur in caelo, et quia omnes iuste viventes angeli sunt dei; unde ipsi confessores atque [2]) martyres dicuntur, qui enim confitetur et testatur veritatem, dei nuncius, id est angelus eius est. Et si malus homo dicitur diabolus, sicut de Iuda dicit dominus [3]) propter similitudinem maliciae: cur non et bonus homo dicetur angelus propter imitationem iusticiae? Quare possumus, ut puto, dicere, deum constituisse *terminos populorum iuxta numerum* electorum hominum, quia tamdiu erunt populi et erit hominum in hoc mundo procreatio, donec numerus eorundem electorum [4]) conpleatur; et eo conpleto cessabit esse hominum generatio, quae fit in hac vita. At si per angelos dei intelligimus sanctos angelos tantum et per filios Israhel solummodo iustos homines, duobus modis intelligi potest quia *constituit deus terminos populorum iuxta numerum* angelorum dei: aut quia tantus populus, id est tot homines assumentur [5]), quot sunt sancti angeli dei; aut quia tamdiu erunt populi, donec numerus angelorum dei conpleatur ex hominibus. Et uno solo [6]) modo exponi posse video: *constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israhel*, id est, quia, sicut supra dictum est, tamdiu erunt populi

---

[1]) verba: *aut soli homines* recepi ex K; ab aliis libris absunt. — [2]) M: *ac;* KL: *aut.* — [3]) Ioh. 6, 70. — [4]) Post *electorum* vulgo hab. *hominum;* om. ABCDKM, habet ante *electorum* L. — [5]) KLM *assumuntur.* — [6]) DK: *solum.*

in hoc saeculo, donec numerus hominum sanctorum assumatur; et colligetur[1]) ex utraque translatione, quia tot assumuntur[2]) homines, quot remanserunt angeli. Unde tamen non sequitur[3]), quamvis perditi angeli ex hominibus restaurandi sint, tot angelos cecidisse quot perseveraverunt. Quod tamen si dicitur, inveniendum erit, quomodo ratae non sint supra positae[4]) rationes, quae videntur ostendere non fuisse in angelis, prius quam illorum quidam caderent, illum perfectum numerum quem supra dixi, et plures homines electos futuros quam sint angeli mali. *Bos.* Non me paenitet quia coegi te, ut de angelis haec diceres, nam non frustra factum est. Nunc redi ad id unde digressi sumus.

XIX. *Ans.* Constat deum proposuisse, ut de hominibus angelos qui ceciderant restauraret. *Bos.* Certum est. *Ans.* Tales ergo oportet esse homines in illa civitate superna qui pro angelis in illam assumentur, quales ibi futuri erant illi, pro quibus ibidem erunt, id est quales nunc sunt boni angeli; alioquin non erunt restaurati qui ceciderunt, et sequetur, quia deus aut non poterit perficere bonum quod incepit, aut paenitebit eum tantum bonum incepisse: quae duo absurda sunt. *Bos.* Vere oportet ut aequales sint homines bonis angelis. *Ans.* Boni angeli nunquamne[5]) peccaverunt? *Bos.* Non. *Ans.* Potesne cogitare, quod homo qui aliquando peccavit nec unquam deo pro peccato satisfecit, sed tantum inpunitus dimittitur, aequalis sit angelo qui nunquam peccavit? *Bos.* Verba

---

[1]) K: *colligatur;* al.: *colligitur.* — [2]) *assumuntur* ABCKL; M: *assumendi sunt;* al.: *assumentur.* — [3]) GHIK: *sequetur.* — [4]) K: *dictae.* — [5]) *nunquamne* IKLM; vulgo: *unquamne.*

ista cogitare et dicere possum, sed sensum eorum ita cogitare nequeo, sicut falsitatem non possum intelligere veritatem esse. *Ans.* Non ergo decet deum, hominem peccantem sine satisfactione ad restaurationem angelorum assumere perditorum, quoniam veritas non patitur eum levari ad aequalitatem beatorum [1]). *Bos.* Sic ostendit ratio. *Ans.* Considera etiam in solo homine, sine hoc quia debet angelis aequari [2]), utrum eum taliter deus ad beatitudinem ullam, vel talem qualem habebat antequam peccaret, debeat provehere? *Bos.* Dic tu quod cogitas, et ego considerabo prout potero. *Ans.* Ponamus divitem aliquem in manu tenere margaritam preciosam, quam nulla unquam pollutio tetigit et quam nullus possit alius amovere de manu eius nisi ipso permittente, et eam disponat recondere in thesaurum suum, ubi sunt [3]) carissima et preciosissima quae possidet. *Bos.* Cogito hoc velut ante nos sit [4]). *Ans.* Quid, si ipse permittat eandem margaritam ab aliquo invido excuti de manu sua in caenum, cum prohibere possit, ac postea eam de caeno sumens pollutam et non lotam in aliquem suum mundum et carum locum, deinceps illam sic servaturus, recondat: putabisne illum sapientem? *Bos.* Quomodo hoc possum? nam nonne melius esset satis, ut margaritam suam mundam teneret et servaret quam pollutam? *Ans.* Nonne similiter faceret deus, qui hominem angelis sociandum sine peccato quasi in manu sua tenebat in paradiso et permisit, ut accensus invidia diabolus eum in lutum peccati quamvis consentientem deiceret? Si enim prohibere vellet diabolum, non posset temptare hominem. Nonne, inquam, similiter faceret, si hominem peccati sorde

---

[1]) AIM: *bonorum.* — [2]) K: *coequari.* — [3]) DKM: *sint.* — [4]) *sit* recepi ex KLM.

maculatum sine omni lavatione, id est absque omni satisfactione, talem semper mansurum saltem in paradisum, de quo eiectus fuerat, reduceret? *Bos.* Similitudinem, si deus hoc faceret, negare non audeo et idcirco eum hoc facere posse non annuo. Videretur enim aut quod proposuerat peragere non potuisse, aut boni propositi eum paenituisse: quae in deum cadere nequeunt. *Ans.* Tene igitur certissime, quia sine satisfactione, id est sine debiti solutione spontanea, nec deus potest peccatum inpunitum dimittere, nec peccator ad beatitudinem vel talem, qualem habebat antequam peccaret, pervenire; non enim hoc modo repararetur homo vel talis, qualis fuerat ante peccatum. *Bos.* Rationibus tuis omnino contradicere non possum; sed quid est, quod dicimus deo: *dimitte nobis debita nostra*[1]*;* et omnis gens orat deum quem credit, ut dimittat sibi peccata? Si enim solvimus quod debemus, cur oramus, ut dimittat? Numquid deus iniustus est, ut iterum exigat quod solutum est? Si autem non solvimus, cur frustra oramus, ut faciat quod, quia non convenit, facere non potest? *Ans.* Qui non solvit, frustra dicit: *dimitte;* qui autem solvit, supplicat, quoniam hoc ipsum pertinet ad solutionem ut supplicet; nam deus nulli quicquam debet, sed omnis creatura illi debet; et ideo non expedit homini, ut agat cum deo, quemadmodum par cum pari. Sed de hoc non opus est nunc[2]) tibi respondere; cum enim cognosces, cur Christus mortuus est, forsitan per te videbis quod quaeris. *Bos.* Sufficit ergo nunc mihi, quod de hac quaestione respondes. Quod autem nullus homo ad beatitudinem pervenire queat cum peccato aut solvi a peccato, nisi solvat

---

[1]) Matth. 6, 12. — [2]) *nunc* om. E; *modo* LK.

quod rapuit peccando, sic aperte monstrasti, ut etiam si velim, non possim dubitare.

XX. *Ans.* Hoc quoque non dubitabis, ut puto, quia secundum mensuram peccati oportet satisfactionem esse. *Bos.* Aliter aliquatenus inordinatum maneret peccatum, quod esse non potest, si deus nihil relinquit inordinatum in regno suo [1]). Sed hoc est praestitutum, quia quamlibet parvum inconveniens inpossibile est in deo. *Ans.* Dic ergo, quid solves deo pro peccato tuo? *Bos.* Paenitentiam, cor contritum et humiliatum, abstinentias et multimodos labores corporis et misericordiam dandi et dimittendi et obedientiam. *Ans.* Quid in omnibus his das deo? *Bos.* An non honoro deum, quando propter timorem eius et amorem in cordis contritione laeticiam temporalem abicio, in abstinentiis et laboribus delectationes et quietem huius vitae calco, in dando et dimittendo quae mea sunt largior, in obedientia meipsum illi subicio? *Ans.* Cum reddis aliquid, quod debes deo etiam si non peccasti, non debes hoc computare pro debito, quod debes pro peccato. Omnia autem [2]) ista debes deo, quae dicis. Tantus namque debet esse in hac mortali vita amor, et ad quod pertinet oratio, desiderium perveniendi ad id ad quod factus es, et dolor quia nondum ibi es, et timor ne non pervenias, ut nullam laeticiam sentire debeas nisi de his, quae tibi aut auxilium, aut spem dant perveniendi. Non enim mereris habere, quod non secundum quod est amas et desideras, et de quo, quia nondum habes et adhuc utrum habiturus sis an non in tanto es periculo, non doles. Ad quod etiam pertinet,

---

[1]) Vide supra c. 12. — [2]) L et a p. m. K om. *autem;* M: *enim.*

quietem et delectationes mundanas, quae animum ab illa vera quiete et delectatione revocant, fugere, nisi quantum ad intentionem illuc perveniendi cognoscis sufficere. Dationem vero ita considerare debes te facere ex debito, sicut intelligis, quia quod das a te non habes sed ab illo, cuius servus es tu et ille cui das: et natura te docet, ut conservo tuo, id est homo homini, facias quod tibi ab illo vis fieri [1]; et quia, qui non vult dare quod habet, non debet accipere quod non habet. De dimissione vero breviter dico [2], quia nullatenus pertinet ad te vindicta, sicut supra [3] diximus; quoniam nec tu tuus es, nec ille tuus aut suus qui tibi fecit iniuriam, sed unius domini servi facti ab illo de nihilo estis; et si de conservo tuo te vindicas, iudicium quod proprium domini et iudicis omnium est, super illum superbe praesumis. In obedientia vero quid das deo quod non debes, cui iubenti totum quod es et quod habes et quod potes, debes? *Bos.* Nihil iam audeo in omnibus his dicere me dare deo, quod non debeo. *Ans.* Quid ergo solves deo pro peccato tuo? *Bos.* Si me ipsum et quicquid possum, etiam quando non pecco, illi debeo ne peccem, nihil habeo quod pro peccato reddam [4]. *Ans.* Quid ergo erit de te? Quomodo poteris [5] salvus esse? *Bos.* Si rationes tuas considero, non video quomodo. Si autem ad fidem meam recurro, in fide christiana *quae per dilectionem operatur* [6], spero me posse salvari, et quia legimus [7], si iniustus conversus fuerit ab iniusticia

---

[1]) Cfr. Matth. 7, 12. — [2]) KL: *dicam.* — [3]) c. 12: „Ad nullum pertinet vindictam facere nisi ad illum, qui dominus est omnium". — [4]) *reddam* ABCKLM; al.: *illi reddam.* — [5]) K: *erit poteris.* post ab al. fortasse m. supra lineam additum: *de te.* — [6]) Galat. 5, 6. — [7]) Ezechiel 18, 27; 33, 14 sq.

sua et fecerit iusticiam, omnes iniusticias eius [1]) tradi oblivioni. *Ans.* Hoc non dicitur nisi illis, qui aut expectaverunt Christum antequam veniret, aut credunt [2]) in eum postquam venit. Sed Christum et christianam fidem quasi nunquam fuisset posuimus [3]), quando sola ratione, utrum adventus eius ad salvationem hominum esset necessarius, quaerere proposuimus. *Bos.* Ita fecimus. *Ans.* Sola igitur ratione procedamus. *Bos.* Quamvis in angustias quasdam me ducas, desidero tamen multum, ut sicut incepisti, progrediaris.

XXI. *Ans.* Ponamus omnia illa, quae modo posuisti te pro peccato posse solvere, te non debere et videamus, utrum possint sufficere ad satisfactionem unius tam parvi peccati, sicuti est unus aspectus contra voluntatem dei. *Bos.* Nisi quia audio te hoc ponere in quaestionem [4]), putarem me hoc peccatum una sola conpunctione delere. *Ans.* Nondum considerasti, quanti ponderis sit peccatum. *Bos.* Nunc ostende mihi. *Ans.* Si videres te in conspectu dei et aliquis tibi diceret: aspice illuc; et deus econtra: nullatenus volo, ut aspicias; quaere tu ipse in corde tuo, quid sit in omnibus quae sunt, pro quo contra voluntatem dei deberes illum aspectum facere. *Bos.* Nihil invenio propter quod hoc debeam, nisi forte sim in ea necessitate positus, ut sit necesse me aut hoc, aut maius facere peccatum. *Ans.* Remove hanc necessitatem, et de solo hoc peccato considera, si possis illud facere pro te ipso redimendo. *Bos.* Aperte video, quia non possum. *Ans.* Ne te diutius protraham: quid, si necesse esset aut totum mundum

---

1) K: *suas.* — 2) K: *crediderunt.* — 3) Vide praefat. et cap. 10. in fine. — 4) K: *in quaestione.*

et quicquid deus non est perire et in nihilum redigi, aut te facere tam parvam rem contra voluntatem dei? *Bos.* Cum considero actionem ipsam, levissimum quiddam video esse; sed cum intueor, quid sit contra voluntatem dei, gravissimum quiddam et nulli dampno comparabile intelligo; sed solemus aliquando facere contra voluntatem alicuius non reprehensibiliter, ut res eius serventur, quod postea illi placet, contra cuius voluntatem facimus. *Ans.* Hoc fit homini, qui aliquando non intelligit quid sibi sit utile, aut non potest quod perdit restaurare [1]); sed deus nullo indiget, et omnia si perirent, posset sicut ea fecit restituere [2]). *Bos.* Fateri me necesse est, quia pro conservanda tota creatura nihil deberem facere contra voluntatem dei. *Ans.* Quid si plures essent mundi pleni creaturis, sicut iste est? *Bos.* Si infinito numero multiplicarentur et similiter mihi obtenderentur [3]), id ipsum responderem. *Ans.* Nihil rectius potes; sed considera etiam, si contingeret, ut contra voluntatem dei illum aspectum faceres, quid posses pro hoc peccato solvere? *Bos.* Non habeo aliquid maius quam quod supra dixi. *Ans.* Sic graviter peccamus, quocienscunque scienter aliquid quamlibet parvum contra voluntatem dei facimus, quoniam semper sumus in conspectu eius, et semper ipse praecipit nobis ne peccemus. *Bos.* Ut audio, nimis periculose vivimus. *Ans.* Patet, quia secundum quantitatem peccati [4]) exigit deus satisfactionem. *Bos.* Non possum negare. *Ans.* Non ergo satisfacis, si non reddis aliquid maius, quam sit id pro quo peccatum facere non debueras. *Bos.* Et rationem

---

[1]) *quod perdit restaurare* KLM; vulgo: *rest. quod perdidit.* — [2]) KM: *restaurare.* — [3]) ADEM: *ostenderentur.* — [4]) *peccati* KLM; vulgo om.

video sic exigere, et omnino esse inpossibile. *Ans.* Nec deus ullum obligatum aliquatenus debito peccati assumere potest ad beatitudinem, quia non debet. *Bos.* Nimis est gravis haec sententia.

XXII. *Ans.* Audi adhuc aliud [1]), cur non minus sit difficile hominem reconciliari deo. *Bos.* Nisi fides me consolaretur, hoc solum cogeret me desperare. *Ans.* Audi tamen. *Bos.* Dic. *Ans.* Homo in paradiso sine peccato factus quasi positus est pro deo inter deum et diabolum, ut vinceret diabolum non consentiendo suadenti peccatum ad excusationem et honorem dei et ad confusionem diaboli, cum ille infirmior in terra non peccaret eodem diabolo suadente, qui fortior peccavit in caelo nullo suadente, et cum hoc facile posset efficere, nulla vi coactus sola se suasione sponte vinci permisit ad voluntatem diaboli et contra voluntatem et honorem dei. *Bos.* Ad quid vis tendere? *Ans.* Iudica tu ipse, si non est contra honorem dei, ut homo reconcilietur illi cum calumnia huius contumeliae deo irrogatae, nisi prius honoraverit deum vincendo diabolum, sicut inhonoravit illum victus a diabolo. Victoria vero talis debet esse, ut sicut fortis ac potestate inmortalis consensit facile diabolo ut peccaret, unde iuste incurrit poenam mortalitatis, ita infirmus et mortalis, qualem ipse se fecit, per mortis difficultatem vincat diabolum ut nullo modo peccet, quod facere non potest, quamdiu ex vulnere primi peccati concipitur et nascitur in peccato. *Bos.* Iterum dico, quia et ratio probat quod dicis, et inpossibile est.

---

[1]) K: *aliquid.*

XXIII. *Ans.* Adhuc accipe unum, sine quo iuste non reconciliatur homo, nec minus inpossibile est[1]). *Bos.* Tot iam proposuisti nobis quae facere debemus, ut quicquid superaddas, non me magis terrere possit. *Ans.* Audi tamen. *Bos.* Audio. *Ans.* Quid abstulit homo deo, cum vinci se permisit a diabolo? *Bos.* Dic tu ut incepisti, quia ego nescio, quid super haec mala quae ostendisti potuit addere. *Ans.* Nonne abstulit deo, quicquid de humana natura facere proposuerat? *Bos.* Non potest negari. *Ans.* Intende in districtam iusticiam, et iudica secundum illam, utrum ad aequalitatem peccati[2]) homo satisfaciat deo, nisi id ipsum, quod permittendo se vinci a diabolo deo abstulit, diabolum vincendo restituat, ut quemadmodum per hoc quod victus est rapuit diabolus quod dei erat, et deus perdidit, ita per hoc quod vincat perdat diabolus, et deus recuperet. *Bos.* Nec districtius nec iustius aliquid potest cogitari. *Ans.* Putasne summam iusticiam[3]) hanc iusticiam posse violare? *Bos.* Non audeo cogitare. *Ans.* Nullatenus ergo debet, aut potest accipere homo a deo quod deus illi dare proposuit, si non reddit deo totum quod illi abstulit, ut sicut deus per illum perdidit, ita per illum recuperet. Quod non aliter fieri valet, nisi ut quemadmodum per victum tota humana natura corrupta et quasi fermentata est peccato, cum quo nullum deus assumit ad perficiendam illam civitatem caelestem, ita per vincentem iustificentur a peccato tot homines, quot illum numerum conpleturi erant, ad quem conplendum factus est homo. Sed hoc facere nullatenus potest peccator homo, quia peccator pec-

---

1) *est* post *inpossibile* om. EM. — 2) Cfr. c. 20 et c. 21. — 3) K om. *iusticiam*.

catorem iustificare nequit. *Bos.* Et nihil iustius et nihil inpossibilius; sed ex his omnibus videtur misericordia dei et spes hominis perire, quantum ad beatitudinem spectat, ad quam factus est homo. *Ans.* Expecta adhuc parum. *Bos.* Quid habes amplius?

XXIV. *Ans.* Si homo dicitur iniustus, qui homini non reddit quod debet, multo magis iniustus est, qui deo quod debet non reddit. *Bos.* Si potest et non reddit, vere iniustus est; si vero non potest, quomodo iniustus est? *Ans.* Forsitan si nulla est in illo causa inpotentiae, aliquatenus excusari potest; sed si in ipsa inpotentia culpa est, sicut non levigat peccatum, ita non excusat non reddentem debitum. Nam si quis iniungat opus aliquod servo suo et praecipiat illi, ne se deiciat in foveam quam illi monstrat, unde nullatenus exire possit, et servus ille contempnens mandatum et monitionem domini sui sponte se in praemonstratam [1]) mittat foveam, ut nullatenus possit opus iniunctum efficere: putasne illi [2]) aliquatenus inpotentiam istam ad excusationem valere, cur opus iniunctum non faciat? *Bos.* Nullo modo, sed potius ad augmentum culpae, quoniam ipse inpotentiam illam sibi fecit. Dupliciter namque peccavit, quia et quod iussus est facere non fecit, et quod praeceptum est ne faceret fecit. *Ans.* Ita homo, qui se sponte obligavit illo debito quod solvere non potest, et sua culpa deiecit se in hanc inpotentiam, ut nec illud possit solvere quod debebat ante peccatum, id est, ne peccaret, nec hoc quod debet, quia peccavit, inexcusabilis est. Ipsa namque inpotentia culpa est, quia non debet

---

[1]) KLM: *monstratam.* — [2]) *illi* om. ABCL.

eam habere, immo debet eam non habere; nam sicut culpa est non habere quod habere debet, ita culpa est habere quod debet non habere. Sicut ergo[1]) culpa est homini non habere potestatem illam, quam accepit ut posset[2]) cavere peccatum, sic culpa est illi habere inpotentiam, qua nec iusticiam tenere et peccatum cavere, nec quod pro peccato debet reddere potest. Sponte namque fecit, unde perdidit illam potestatem et devenit in hanc inpotentiam. Idem enim est non habere potestatem quam debet habere, et habere inpotentiam quam debet non habere. Quapropter inpotentia reddendi deo quod debet, quae facit ut non reddat, non excusat hominem, si non reddit, quoniam effectum[3]) peccati non excusat peccatum quod fecit[4]). *Bos.* Et grave nimis est et ita esse necesse est. *Ans.* Iniustus ergo homo est, qui non reddit deo quod debet. *Bos.* Nimis est verum, nam iniustus est quia non reddit, et iniustus est quia reddere nequit. *Ans.* Nullus autem iniustus admittetur ad beatitudinem, quoniam quemadmodum beatitudo est sufficientia in qua nulla est indigentia, sic nulli convenit nisi in quo ita pura est iusticia, ut nulla in eo sit iniusticia. *Bos.* Non audeo aliter credere. *Ans.* Qui ergo non solvit deo quod debet, non poterit[5]) esse beatus. *Bos.* Nec hoc consequi negare possum. *Ans.* Quodsi vis dicere, misericors deus dimittit supplicanti quod debet idcirco quia reddere nequit, non potest dici dimittere[6]), nisi aut hoc, quod homo sponte reddere debet nec potest, id est, quod recompensari possit peccato, quod fieri non deberet[7]) pro conservatione omnis rei quae deus non est,

---

[1]) KL: *igitur.* — [2]) KL: *possit.* — [3]) M: *effectus.* — [4]) *fecit* FL; vulgo: *facit.* — [5]) K: *potest.* — [6]) K: *dimittere aliquid.* — [7]) KM: *debet.*

aut hoc, quod puniendo ablaturus erat invito, sicut supra [1]) dixi, id est beatitudinem; sed si dimittit quod sponte reddere debet homo ideo quia reddere non potest, quid est aliud, quam dimittit deus quod habere non potest? Sed derisio est, ut talis misericordia deo attribuatur. At si dimittit quod invito erat ablaturus propter inpotentiam reddendi quod sponte reddere debet, relaxat deus poenam et facit beatum hominem propter peccatum, quia habet quod debet non habere. Nam ipsam inpotentiam debet non habere, et idcirco quamdiu illam habet sine satisfactione, peccatum est illi; verum huiusmodi misericordia dei nimis est contraria iusticiae illius, quae non nisi poenam permittit reddi propter [2]) peccatum. Quapropter quemadmodum deum sibi esse contrarium, ita hoc modo illum esse misericordem inpossibile est. *Bos.* Aliam dei misericordiam video esse quaerendam, quam istam. *Ans.* Verum esto: dimittit deus ei qui non solvit quod debet idcirco quoniam non potest. *Bos.* Ita vellem. *Ans.* At quamdiu non reddet, aut volet reddere aut non volet. Sed si volet quod non poterit, indigens erit; si vero non volet [3]), iniustus erit. *Bos.* Hoc nihil clarius. *Ans.* Sive autem indigens, sive iniustus sit, beatus non erit. *Bos.* Et hoc apertum. *Ans.* Quamdiu ergo non reddet, beatus esse non poterit. *Bos.* Si rationem sequitur [4]) deus iusticiae, non est qua evadat miser homuncio, et misericordia dei perire videtur. *Ans.* Rationem postulasti, rationem accipe; misericordem deum esse non nego, qui homines et iumenta salvat, quemadmodum multiplicavit misericordiam suam. Nos autem loquimur de illa ultima misericordia, qua post hanc vitam

[1]) cap. 14. — [2]) K: *promittit propter.* — [3]) K: *nollet.* — [4]) *sequitur* KLM; vulgo: *sequatur.*

beatum facit hominem; hanc beatitudinem nulli dari debere nisi illi, cui penitus dimissa sunt peccata, nec hanc dimissionem fieri nisi debito reddito, quod debetur pro peccato secundum magnitudinem peccati, supra positis rationibus puto me sufficienter ostendisse. Quibus si quid tibi videtur posse rationibus obici, dicere debes. *Bos.* Ego utique nullam tuarum rationum aliquatenus infirmari posse video. *Ans.* Neque ego, si bene considerentur, existimo[1]; veruntamen si vel una de omnibus quas posui inexpugnabili veritate roboratur, sufficere debet. Sive namque uno, sive pluribus argumentis veritas inexpugnabiliter monstretur, aequaliter ab omni dubitatione defenditur. *Bos.* Ecce ita est.

XXV. Quomodo ergo salvus erit homo, si ipse nec solvit quod debet, nec salvari si non solvit[2]) debet? aut qua fronte asseremus, deum in misericordia divitem supra intellectum humanum hanc misericordiam facere non posse? *Ans.* Hoc debes ab illis nunc exigere, qui Christum non esse credunt necessarium ad illam salutem hominis, quorum vice loqueris[3]), ut dicant, qualiter homo salvari possit sine Christo. Quod si non possunt ullo modo, desinant nos irridere et accedant et iungant se nobis, qui non dubitamus hominem per Christum posse salvari, aut desperent hoc ullo modo fieri posse. Quod si horrent, credant nobiscum in Christum, ut possint salvari. *Bos.* A te quaeram, sicut incepi, ut ostendas mihi, qua ratione salvetur homo per Christum. *Ans.* Nonne sufficienter probatur per Christum hominem posse salvari, cum etiam infideles non negent hominem ullo modo posse fieri beatum, et satis ostensum

---

1) KL: *estimo.* — 2) LM: *non solverit.* — 3) K: *tu loqueris.*

sit, quia si ponimus Christum non esse, nullo modo potest inveniri salus hominis? Aut enim per Christum, aut alio aliquo, aut nullo modo poterit[1]) homo salvus esse: quapropter si falsum est, quia nullo, aut aliquo alio modo potest hoc esse, necesse est fieri per Christum. *Bos.* Si quis videns rationem, quia alio modo non potest esse, et non intelligens, qua ratione per Christum esse valeat, asserere velit, quia nec per Christum, nec ullo modo queat hoc esse, quid huic respondebimus? *Ans.* Quid respondendum est illi, qui idcirco astruit esse inpossibile quod necesse est esse, quia nescit, quomodo sit? *Bos.* Quia insipiens est. *Ans.* Contempnendum est ergo quod.dicit. *Bos.* Verum est, sed hoc ipsum est illi ostendendum, qua ratione sit quod putat inpossibile. *Ans.* An non intelligis ex his quae supra diximus, quia necesse est aliquos homines ad beatitudinem pervenire? Nam si deo inconveniens est hominem cum aliqua macula perducere ad hoc, ad quod illum sine omni macula fecit, ne aut boni incepti poenitere, aut propositum implere non posse videatur: multo magis propter eandem inconvenientiam inpossibile est nullum hominem ad hoc provehi, ad quod factus est. Quapropter aut extra fidem christianam invenienda est peccati satisfactio, qualem supra esse debere ostendimus, quod ratio nulla potest ostendere, aut indubitanter in illa esse credenda est. Quod enim necessaria ratione veraciter esse colligitur, id in nullam deduci debet dubitationem[2]), etiam si ratio quomodo sit non percipitur. *Bos.* Verum est quod dicis. *Ans.* Quid ergo quaeris amplius? *Bos.* Non ad hoc veni, ut auferas mihi fidei dubitationem, sed ut ostendas

---

[1]) K: *potest.* — [2]) *dubitationem* KM; *dubietatem* E et nescio qui alii.

mihi certitudinis meae rationem[1]; quapropter sicut me rationabiliter deduxisti ad hoc, ut videam peccatorem hominem hoc debere deo pro peccato, quod et reddere nequit, et nisi reddiderit salvari non valet: ita me volo perducas illuc, ut rationabili necessitate intelligam esse oportere omnia illa, quae nobis fides catholica de Christo credere praecipit, si salvari volumus, et quomodo valeant ad salutem hominis, et qualiter deus misericordia salvet hominem, cum peccatum non dimittat illi, nisi reddiderit quod propter illud debet; et ut certiores sint argumentationes tuae, sic a longe incipe, ut eas supra[2]) firmum fundamentum constituas. *Ans.* Adiuvet me nunc deus, quia tu nullatenus mihi parcis nec consideras imbecillitatem scientiae meae, cui tam magnum opus iniungis. Temptabo tamen, quandoquidem incepi, non in me, sed in deo confidens, et faciam quod ipso adiuvante potero. Sed ne fastidium haec volenti legere nimis longa continuatione generetur, a dictis dicenda alio exordio distinguamus.

---

[1]) Cfr. cap. 1. — [2]) KM: *super*.

ANSELMI

LIBER SECUNDUS

CUR DEUS HOMO.

I. *Anselmus.* Rationalem naturam [1]) a deo factam esse iustam, ut illo fruendo beata esset, dubitari non debet. Ideo namque rationalis est, ut discernat inter iustum et iniustum, et inter bonum et malum, et inter magis [2]) bonum et minus bonum; alioquin frustra facta esset rationalis. Sed deus non fecit eam frustra rationalem; quare ad hoc eam factam esse rationalem dubium non est. Simili ratione probatur, quia ad hoc accepit potestatem discernendi [3]) ut odisset et vitaret malum ac amaret et eligeret bonum, atque maius bonum magis amaret et eligeret. Aliter namque frustra illi deus dedisset potestatem istam discernendi, quia in vanum discerneret, si secundum discretionem non amaret et vitaret. Sed non convenit, ut deus tantam potestatem frustra dederit. Ad hoc itaque factam esse rationalem naturam certum est, ut summum bonum super omnia amaret et eligeret, non propter aliud, sed

---

[1]) FL: *creaturam.* — [2]) *magis* ABCDGHIK; vulgo: *majus.* — [3]) K: *discernendi bonum.*

propter ipsum; si enim propter aliud, non ipsum, sed aliud amat [1]). At hoc nisi iusta facere nequit. Ut igitur frustra non sit rationalis, simul ad hoc rationalis et iusta facta est. Quodsi ad summum bonum eligendum et amandum iusta facta est, aut talis ad hoc facta est, ut aliquando assequeretur quod amaret et eligeret, aut non. Sed si ad hoc iusta non est facta, ut quod sic amat et eligit assequatur, frustra facta est talis, ut sic illud amet et eligat; nec ulla erit ratio, cur illud assequi debeat aliquando. Quamdiu ergo amando et eligendo summum bonum iusta faciet, ad quod facta est, misera erit, quia indigens erit contra voluntatem, non habendo quod desiderat: quod nimis absurdum est. Quapropter rationalis natura iusta facta est, ut summo bono, id est deo, fruendo beata esset; homo ergo qui rationalis natura est, factus est iustus ad hoc, ut deo fruendo beatus esset.

II. Quod autem talis factus sit, ut necessitate non moreretur, hinc facile probatur, quia, ut iam diximus [2]), sapientiae et iusticiae dei repugnat, ut cogeret [3]) mortem pati sine culpa, quem iustum fecit ad aeternam beatitudinem. Sequitur ergo, quia si nunquam [4]) peccasset nunquam moreretur.

---

[1]) Cfr. *Monologium* c. 68: „Hinc itaque satis patenter videtur omne rationale ad hoc existere, ut sicut ratione discretionis aliquid magis vel minus bonum sive non bonum iudicat, ita magis aut minus id amet aut respuat. Nihil igitur apertius quam rationalem creaturam ad hoc esse factam, ut summam essentiam amet super omnia bona, sicut ipsa est summum bonum: immo ut nihil amet nisi illam aut propter illam, quia illa est bona per se, et nihil aliud est bonum nisi per illam." — [2]) Vide I, 9. — [3]) *cogeret;* ABC: *cogeret hominem.* — [4]) K: *si non.*

III. Unde aperte quandoque futura resurrectio mortuorum probatur. Quippe si homo perfecte restaurandus est, talis debet restitui, qualis futurus erat, si non peccasset. *Bos.* Aliter esse non potest. *Ans.* Quemadmodum igitur si non peccasset homo, cum eodem quod gerebat corpore in incorruptibilitatem transmutandus erat, ita oportet, ut cum restaurabitur, cum suo in quo vivit in hac vita corpore restauretur. *Bos.* Quid respondebimus, si quis dicat, quia hoc fieri oportet de illis in quibus humanum genus restaurabitur, de reprobis vero non est necesse? *Ans.* Nihil iustius, aut convenientius intelligitur, quam ut sicut homo si perseverasset in iusticia, totus, id est anima et corpore, aeterne beatus esset, ita si perseverat in iniusticia, totus similiter aeterne miser sit. *Bos.* Breviter mihi de his satisfecisti.

IV. *Ans.* Ex his est facile cognoscere, quoniam aut hoc de humana natura perficiet deus quod incepit, aut in vanum fecit tam sublimem naturam ad tantum bonum. At si nihil preciosius agnoscitur [1] deus fecisse quam rationalem naturam ad gaudendum de se, valde alienum est ab eo, ut ullam rationalem naturam penitus perire sinat. *Bos.* Non potest aliter putare cor rationale. *Ans.* Necesse est ergo, ut de humana natura quod incepit perficiat, hoc autem fieri, sicut diximus, nequit nisi per integram peccati satisfactionem, quam nullus peccator facere potest. *Bos.* Intelligo iam necesse esse, ut deus perficiat [2] quod incepit, ne aliter quam deceat videatur a suo incepto deficere.

---

[1]) KLM: *cognoscitur.* — [2]) KL: *faciat.*

V. Sed si ita est, videtur quasi cogi deus necessitate vitandi indecentiam, ut salutem procuret humanam. Quomodo ergo negari poterit plus hoc propter se facere quam propter nos? Aut si ita est, quam gratiam illi debemus pro eo quod fecit[1]) propter se? Quomodo etiam imputabimus nostram salutem eius gratiae, si nos salvat necessitate? *Ans.* Est necessitas quae benefacienti gratiam[2]) aufert aut minuit, et est necessitas qua maior beneficio gratia debetur. Cum enim aliquis ea necessitate cui subiacet invitus, benefacit, aut nulla, aut minor illi gratia debetur; cum vero ipse sponte se necessitati benefaciendi subdit nec invitus eam sustinet, tunc utique maiorem beneficii gratiam meretur. Non enim haec est dicenda necessitas, sed gratia, quia nullo cogente illam suscepit[3]), aut servat, sed gratis. Nam si quod hodie sponte promittis cras te daturum, eadem cras voluntate das, quamvis necesse sit te cras reddere promissum si potes, aut mentiri, non tamen minus tibi debet ille pro impenso beneficio cui das, quam si non promisisses, quoniam te debitorem ante tempus dationis illi facere non es cunctatus[4]). Tale est cum quis sanctae conversationis sponte vovet propositum. Quamvis namque servare illud ex necessitate post votum debeat, ne apostatae dampnationem incurrat, et licet cogi possit servare si nolit, si tamen non invitus servat quod vovit, non minus, sed magis gratus est deo, quam si non vovisset, quoniam non solum communem vitam, sed etiam eius licentiam sibi propter deum abnegavit, nec sancte vivere dicendus est necessitate[5]), sed eadem qua vovit

---

[1]) *fecit* ABCKM; vulgo: *facit.* — [2]) K: *benefaciendi gratia.* — [3]) KL: *suscipit.* — [4]) *cunctatus* KLM; vulgo: *coactus.* — [5]) K: *ex necessitate.*

libertate. Quare multo magis si deus facit bonum homini quod incepit, licet non deceat eum a bono incepto deficere, totum gratiae debemus inputare, quia hoc propter nos, non propter se nullius egens incepit. Non enim illum latuit, quid homo facturus erat cum illum fecit, et tamen bonitate sua illum creando sponte se, ut perficeret inceptum bonum, quasi obligavit. Denique deus nihil facit necessitate [1], quia nullo modo cogitur, aut prohibetur facere aliquid. Et cum dicimus deum aliquid facere quasi necessitate vitandi inhonestatem quam utique non timet, potius intelligendum est, quia hoc facit necessitate servandae honestatis: quae scilicet necessitas non est aliud quam inmutabilitas honestatis eius, quam a se ipso, et non ab alio habet, et idcirco inproprie dicitur necessitas. Dicamus tamen, quia necesse est, ut bonitas dei propter inmutabilitatem suam perficiat de homine quod incepit, quamvis totum sit gratia bonum quod facit [2]). *Bos.* Concedo.

VI. *Ans.* Hoc autem fieri nequit, nisi sit qui solvat deo pro peccato hominis aliquid maius, quam omne quod praeter deum est. *Bos.* Ita constat. *Ans.* Illum quoque, qui de suo poterit deo dare aliquid, quod superet omne quod sub deo est, maiorem esse necesse est, quam omne quod non est deus. *Bos.* Nequeo negare. *Ans.* Nihil autem est supra omne [3]) quod deus non est, nisi deus. *Bos.* Verum est. *Ans.* Non ergo potest hanc satisfactionem facere nisi deus. *Bos.* Sic sequitur. *Ans.* Sed nec facere illam debet nisi homo, alioquin non satisfacit homo. *Bos.* Non videtur aliquid iustius. *Ans.* Si ergo, sicut constat, necesse est

---

[1]) K: *ex necessitate fecit.* — [2]) K: *gratiae bonum quod fecit.* — [3]) K: *quod super omne sit.*

ut de hominibus perficiatur illa superna civitas, nec hoc esse valet nisi fiat praedicta satisfactio, quam nec potest facere nisi [1]) deus, nec debet nisi homo, necesse est, ut eam faciat deus homo. *Bos.* Benedictus deus! iam magnum quiddam invenimus de hoc quod quaerimus, prosequere igitur, ut incepisti. Spero enim, quia deus nos adiuvabit.

VII. *Ans.* Investigandum nunc est, quomodo possit esse [2]) deus homo. Divina enim natura et humana non possunt in [3]) invicem mutari, ut divina fiat humana, vel [4]) humana divina; nec ita misceri, ut quaedam tercia sit ex duabus, quae nec divina sit omnino, nec humana. Denique si fieri posset, ut altera in alteram converteretur, aut esset tantum deus et non homo, aut solum homo et non deus. Aut si miscerentur ita, ut fieret ex duabus corruptis quaedam tercia, quemadmodum de duobus individuis animalibus diversarum specierum masculo et femina nascitur tercium, quod nec patris integram, nec matris servat naturam, sed ex utraque terciam mixtam, nec homo esset nec deus. Non igitur potest fieri homo deus, quem quaerimus, ex divina et humana natura aut conversione alterius in alteram, aut corruptiva conmixtione utriusque in terciam, quia haec fieri nequeunt, aut si fieri valerent, nihil ad hoc quod [5]) quaerimus valerent. Si autem ita quolibet modo coniungi [6]) dicuntur hae duae naturae integrae, ut tamen alius sit homo, alius sit deus [7]), et non idem sit deus qui et homo, inpossibile est, ut ambo faciant quod fieri necesse est.

---

[1]) K: *non potest nisi.* — [2]) *esse;* edd. male: *fieri.* K: *esse potest.* — [3]) K om. *in.* — [4]) M: *aut;* K: *et.* — [5]) K: *haec quae.* — [6]) M: *compingi.* — [7]) K: *alius deus.*

Nam deus non faciet quia non debebit[1]), et homo non faciet quia non poterit: ut ergo hoc faciat deus homo, necesse est eundem ipsum esse perfectum deum et perfectum hominem, qui hanc satisfactionem facturus est, quoniam eam facere non potest nisi verus deus, nec debet nisi verus homo. Quoniam ergo servata integritate utriusque naturae necesse est inveniri deum hominem, non minus necesse est has duas naturas integras convenire in unam personam, quemadmodum corpus et anima rationalis[2]) conveniunt in unum hominem, quoniam aliter fieri nequit, ut idem ipse sit perfectus deus et perfectus homo. *Bos.* Totum mihi placet, quod dicis.

VIII. *Ans.* Restat nunc quaerere, unde et quomodo assumet deus humanam naturam. Aut enim assumet eam de Adam, aut faciet novum hominem, quemadmodum fecit Adam de nullo alio homine. Sed si novum hominem facit non ex Adae genere, non pertinebit ad genus humanum quod natum est de Adam; quare non debebit satisfacere pro eo, quia non erit de illo. Sicut enim rectum est, ut pro culpa hominis homo satisfaciat, ita necesse est, ut satisfaciens idem sit qui peccator, aut eiusdem generis, aliter namque nec Adam, nec genus eius satisfaciet pro se. Ergo sicut de Adam et Eva[3]) peccatum in omnes homines propagatum est, ita nullus, nisi vel ipsi[4]), vel qui de illis[5]) nascitur, pro peccato hominum satisfacere debet. Quoniam ergo illi nequeunt, necesse est ut de illis sit, qui hoc faciet. Amplius: sicut Adam et totum genus eius per se stetisset sine sustentatione alterius creaturae si non

---

[1]) K: *decebit.* — [2]) K: *rationabilis.* — [3]) K: *de Eva.* — [4]) K: *nisi ipsi.* — [5]) K: *ipsis.*

peccasset, ita oportet, ut si idem genus resurgit post casum, per se resurgat et relevetur. Nam per quemcunque in statum suum restituatur, per illum utique stabit, per quem statum suum recuperabit. Deus etiam quando humanam naturam primitus fecit in solo Adam nec feminam, ut de utroque sexu multiplicarentur homines, facere voluit nisi de ipso, aperte monstravit, se non nisi de Adam voluisse facere, quod de humana natura facturus erat. Quapropter si genus Adae per aliquem relevatur hominem, qui non sit de eodem genere, non in illam dignitatem, quam habiturum[1]) erat si non peccasset Adam, et ideo non integre restaurabitur, et dei propositum deficere videbitur, quae duo inconvenientia sunt; ergo necesse est, ut de Adam assumatur homo, per quem restaurandum est[2]) genus Adae. *Bos.* Si rationem sequimur, sicut proposuimus, hoc inevitabiliter oportet esse. *Ans.* Investigemus nunc, utrum assumenda sit a deo natura hominis de patre et matre[3]), sicut alii sunt homines, aut de viro sine femina, aut de femina sine viro. Nam quocunque modo ex his tribus modis sit, de Adam et Eva[4]) erit, de quibus est omnis homo utriusque sexus, nec aliquis modus ex tribus his facilior est deo quam alii[5]), ut eo modo potius debeat assumi. *Bos.* Bene procedis. *Ans.* Verum non est opus multo labore, ut ostendatur, quia mundius et honestius procreabitur homo ille de solo viro, vel femina, quam de conmixtione utriusque, sicut omnes alii filii hominum. *Bos.* Sufficit. *Ans.* Aut ergo de solo viro, aut de sola femina assumendus est. *Bos.* Aliunde non potest. *Ans.* Quatuor modis potest deus hominem facere, videlicet aut de viro et femina, sicut

---

[1]) DEKM: *habiturus.* — [2]) M: *restauretur.* — [3]) ABC: *et de matre.* — [4]) M: *et de Eva.* — [5]) D: *alius.*

assiduus monstrat usus; aut nec de viro, nec de femina, sicut creavit Adam; aut de viro sine femina, sicut fecit Evam; aut de femina sine viro, quod nondum fecit. Ut igitur hunc quoque modum probet suae subiacere potestati et ad hoc ipsum opus dilatum esse, nihil convenientius quam ut de femina sine viro assumat illum hominem, quem quaerimus. Utrum autem de virgine, aut de non virgine dignius hoc fiat, non est opus disputare, sed sine omni dubitatione asserendum est, quia de virgine deum hominem nasci oportet. *Bos.* Secundum placitum cordis mei loqueris. *Ans.* Estne hoc solidum quod diximus, aut vanum aliquid sicut nubes, quod dixisti[1]) nobis infideles obicere? *Bos.* Nihil solidius. *Ans.* Pinge igitur non super fictam vanitatem, sed super solidam veritatem, et dic, quia valde convenit, ut quemadmodum hominis peccatum et causa nostrae dampnationis initium sumpsit a femina, ita medicina peccati et causa nostrae salvationis nascatur de femina; ac ne mulieres desperent se pertinere ad sortem beatorum, quoniam de femina tantum malum processit, oportet, ut ad reformandam spem earum de muliere tantum bonum procedat. Pinge et hoc: si virgo erat quae causa fuit humano generi totius mali, multo magis decet, ut virgo sit quae causa erit totius boni. Hoc quoque pinge: si mulier, quam fecit deus de viro sine femina, facta est de virgine, convenit valde, ut vir quoque, qui fiet de femina, sine viro fiat de virgine. Sed de picturis quae pingi possunt super hoc, quia deus homo de virgine muliere nasci debet, ista nunc sufficiant. *Bos.* Valde pulcrae et rationabiles[2]) sunt istae picturae.

---

[1]) Cfr. I, 4. — [2]) M: *pulcre rationabiles et delectabiles.*

IX. *Ans.* Nunc quoque quaerendum est, in qua persona deus, qui est tres personae, hominem assumat. Plures enim personae nequeunt unum eundemque hominem assumere in unitatem personae. Quare in una tantum persona hoc fieri necesse est. Sed de hac unitate personae dei et hominis et in qua persona dei hoc magis fieri oporteat, in epistola de incarnatione Verbi ad dominum papam Urbanum directa [1]), quantum ad praesentem investigationem sufficere puto, locutus sum. *Bos.* Breviter tamen hic tange, cur potius filii persona debeat incarnari quam patris, aut spiritus sancti? *Ans.* Si quaelibet alia persona incarnetur, erunt duo filii in trinitate, filius scilicet dei qui et ante incarnationem filius est, et ille qui per incarnationem filius erit virginis; et erit in personis, quae semper aequales esse debent, inaequalitas secundum dignitatem nativitatum. Digniorem namque nativitatem habebit natus ex deo, quam ex virgine natus. Item si pater fuerit incarnatus, erunt duo nepotes in trinitate, quia pater erit nepos parentum virginis per hominem assumptum, et Verbum cum nihil habeat de homine, nepos tamen erit virginis, quia filii eius erit filius: quae omnia inconvenientia sunt nec in [2]) incarnatione Verbi contingunt. Est et aliud, cur magis conveniat incarnari filio quam aliis personis: quia convenientius sonat filium supplicare [3]) patri, quam aliam personam alii. Item homo pro quo erat oraturus [4]) et diabolus quem erat expugnaturus, ambo falsam similitudinem

---

[1]) Intelligit librum ad Urbanum papam missum *de fide trinitatis et de incarnatione Verbi contra blasphemias Ruzelini Compendiensis* (Patrologia lat. acc. Migne CLVIII. p. 259. ss.). — [2]) KM om. *in.* — [3]) K: *suplicari.* — [4]) M: *moriturus.*

dei per propriam voluntatem praesumpserant, unde quasi specialius adversus personam filii peccaverunt [1]), qui vera patris similitudo creditur. Illi itaque, cui specialius fit iniuria, convenientius attribuitur culpae vindicta, aut indulgentia. Quapropter cum nos ratio inevitabilis perduxerit ad hoc, ut necesse sit divinam et humanam naturam in unam convenire personam, nec hoc fieri possit in pluribus personis dei, et hoc convenientius fieri pateat in persona Verbi quam in aliis, necesse est Verbum deum et hominem in unam convenire personam. *Bos.* Sic est via, qua me ducis, undique munita ratione, ut neque ad dexteram, neque ad sinistram videam ab illa posse me declinare. *Ans.* Non ego te duco, sed ille de quo loquimur, sine quo nihil possumus, nos ducit ubicunque viam veritatis tenemus.

X. Utrum autem ille homo moriturus sit ex debito, sicut omnes alii homines ex debito moriuntur, nunc investigare debemus; sed si Adam moriturus non [2]) erat, si non peccasset, multo magis iste mortem pati non debebit, in quo peccatum esse non poterit, quia deus erit. *Bos.* In hoc volo te aliquantulum morari, sive enim dicatur posse, sive non posse peccare, in utroque mihi non parva nascitur quaestio. Nam si non posse peccare dicitur, difficile credi debere videtur; ut enim aliquantulum loquar non quasi de illo, qui nunquam fuerit, sicut hactenus fecimus, sed velut de eo, quem et cuius facta novimus, quis neget illum multa potuisse facere, quae peccata dicimus? Quippe ut alia taceam, quomodo dicemus eum non potuisse mentiri, quod semper peccatum est? Cum enim dicat Iudaeis

---

[1]) KM: *peccaverant.* — [2]) *non moriturus* K.

de patre: *si dixero, quia non scio eum, ero similis vobis, mendax*[1]*)*, et inter haec verba dicat: *non scio eum,* quis eum dicet[2]) easdem tres nequivisse proferre dictiones sine[3]) àliis verbis, ut sic diceret, *non scio eum?* Quod si faceret, ut ipse ait, esset mendax, quod est esse peccatorem. Quare quoniam hoc potuit, peccare potuit. *Ans.* Et hoc dicere potuit, et peccare non potuit. *Bos.* Hoc ostende. *Ans.* Omnis potestas sequitur voluntatem. Cum enim dico quia possum loqui, vel ambulare, subauditur, si volo. Si enim non subintelligitur[4]) voluntas, non est potestas, sed necessitas. Nam cum dico quia nolens possum trahi, aut vinci, non est haec mea potestas, sed necessitas et potestas alterius. Quippe non est aliud, possum trahi, vel vinci, quam alius me trahere, vel vincere potest. Possumus itaque[5]) dicere de Christo quia potuit mentiri, si subaudiatur[6]), si vellet; et quoniam[7]) mentiri non potuit nolens, nec potuit velle mentiri, non minus dici potest nequivisse mentiri. Sic itaque potuit, et non potuit mentiri. *Bos.* Nunc redeamus ad investigandum de illo, quasi nondum sit, sicut incepimus. Dico igitur, si peccare non poterit[8]), quia sicut dicis non poterit velle, ex necessitate servabit[9]) iusticiam, quare non ex libertate arbitrii iustus erit. Quae igitur gracia illi pro iusticia sua debebitur? Solemus namque dicere, deum idcirco fecisse angelum et hominem tales, qui peccare possent, quatinus cum possent deserere iusticiam et ex libertate servarent arbitrii, graciam et laudem mererentur, quae illis si ex[10]) necessitate

---

[1]) Ioh. 8, 55. — [2]) *dicet* ACDKM; vulgo: *dicat.* — [3]) *sine* KM; vulgo: *sive!* — [4]) K: *subintelligatur.* — [5]) K: *possum ita.* — [6]) KM: *subauditur.* — [7]) K: *quia.* — [8]) KM: *pecc. non potuit.* — [9]) K: *seruauit.* — [10]) *ex* KM; vulgo *om.*

iusti essent non deberentur. *Ans.* Nonne angeli, qui modo peccare nequeunt, laudandi sunt? *Bos.* Sunt utique, quia hoc quod modo non possunt meruerunt per hoc, quod potuerunt et noluerunt. *Ans.* Quid dicis de deo, qui peccare non potest nec hoc meruit per potestatem peccandi, qua non peccaverit [1]), nonne laudandus est pro iusticia sua? *Bos.* Hic volo ut respondeas pro me, nam si dico eum non esse laudandum, scio me mentiri; si autem dico [2]) laudandum, timeo infirmare rationem quam dixi de angelis. *Ans.* Angeli non sunt laudandi de iusticia sua, quia peccare potuerunt, sed quia per hoc quodam modo a se habent quod peccare nequeunt, in quo aliquatenus similes sunt deo, qui a se habet quicquid habet. Dicitur enim dare aliquid qui non aufert quando potest, et facere esse aliquid qui cum possit id ipsum facere non esse, non facit. Sic itaque cum angelus potuit auferre sibi iusticiam et non abstulit, et facere se non esse iustum et non fecit, recte asseritur ipse sibi dedisse iusticiam, et seipsum iustum fecisse. Hoc igitur modo habet a se iusticiam, quia creatura eam aliter a se habere nequit, et idcirco laudandus est de sua iusticia, nec necessitate, sed libertate iustus est, quia inproprie dicitur necessitas, ubi nec coactio ulla est, nec prohibitio. Quapropter quoniam deus perfecte habet a se quicquid habet, ille maxime laudandus est de bonis, quae habet et servat non ulla necessitate, sed, sicut supra [3]) dixi, propria et aeterna inmutabilitate. Sic ergo homo ille qui idem ipse deus erit, quoniam omne bonum quod ipse habebit a se habebit, non necessitate, sed libertate et a se ipso iustus et idcirco laudandus erit.

---

[1]) *peccauerit* K; vulgo: *peccauit.* — [2]) K: *aut si dico.* — [3]) Cap. V.

Quamvis enim natura humana a divina habeat quod habebit, idem tamen ipse a seipso, quoniam duae naturae una persona erunt, habebit. *Bos.* Satisfecisti mihi ex hoc, et aperte video, quia et peccare non poterit, et tamen laudandus erit de iusticia sua. Sed nunc quaerendum existimo [1]), cum deus talem possit [2]) facere hominem, cur non tales fecit angelos et duos primos homines, ut similiter et peccare non possent, et de iusticia sua laudandi essent. *Ans.* Intelligis quid dicas? *Bos.* Videor mihi intelligere et idcirco quaero, cur eos tales non fecit? *Ans.* Quoniam non debuit nec fieri potuit, ut unusquisque illorum esset idem ipse qui deus, sicut de homine isto dicimus; et si quaeris, cur non vel de tot quot sunt personae dei, vel saltim de uno hoc fecit, respondeo, quia ratio tunc fieri nullatenus hoc exigebat, sed omnino quia deus nihil sine ratione facit, prohibebat. *Bos.* Erubesco quia hoc quaesivi; dic quae dicturus eras. *Ans.* Dicamus ergo, quia mori non debebit, quoniam non erit peccator. *Bos.* Concedere me oportet.

XI. *Ans.* Nunc autem restat indagare, utrum possit mori secundum humanam naturam; nam secundum divinam semper incorruptibilis erit [3]). *Bos.* De hoc cur dubitare debemus, cum ipse verus homo futurus sit et omnis homo naturaliter mortalis sit? *Ans.* Non puto mortalitatem ad puram, sed ad corruptam hominis naturam pertinere. Quippe si nunquam peccasset homo et inmortalitas ipsius inmutabiliter firmata esset, non tamen minus homo esset

---

[1]) *existimo* KM; vulgo: *aestimo.* — [2]) *possit* ABCDGHIKM; vulgo: *posset.* — [3]) *erat* K.

verus; et quando mortales in incorruptibilitate resurgent [1]), non minus erunt veri homines: nam si pertineret ad veritatem humanae naturae mortalitas, nequaquam posset homo esse, qui esset inmortalis; non ergo pertinet ad sinceritatem humanae naturae corruptibilitas, sive incorruptibilitas, quoniam neutra facit, aut destruit hominem, sed altera valet ad eius miseriam, altera ad beatitudinem. Sed quoniam nullus homo est qui non moriatur, idcirco mortale ponitur in hominis diffinitione a philosophis, qui non crediderunt totum hominem aliquando potuisse, aut posse esse inmortalem [2]). Quare non sufficit ad monstrandum [3]) illum hominem debere mortalem esse hoc, quia verus homo erit. *Bos.* Quaere tu ergo [4]) aliam rationem, quia ego illam nescio si tu nescis, qua ille probetur posse mori. *Ans.* Dubium non est, quia sicut deus erit, ita omnipotens erit. *Bos.* Verum est. *Ans.* Si ergo volet, poterit animam suam ponere et iterum sumere. *Bos.* Si hoc non potest, non videtur quod sit omnipotens. *Ans.* Poterit igitur nunquam mori si volet, et poterit mori et resurgere. Sive autem animam suam ponat nullo alio faciente, sive alius hoc faciat, ut eam ponat ipso permittente, quantum ad potestatem nihil differt. *Bos.* Non est dubium. *Ans.* Si ergo voluerit permittere, poterit occidi; et si noluerit, non poterit. *Bos.* Ad hoc nos indeclinabiliter perducit ratio [5]). *Ans.* Ratio quoque nos docuit, quia oportet eum maius aliquid habere quam quicquid sub deo est, quod sponte det et non ex debito deo [6]). *Bos.* Ita est. *Ans.* Hoc autem

---

[1]) 1. Cor. 15, 42. ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ, surget in incorruptione. — [2]) K: *inmortalem esse.* — [3]) *monstrandum* KM; vulgo: *demonstrandum.* — [4]) K: *tu ergo;* M: *ergo tu ipse;* al.: *ergo tu.* — [5]) K: *ducit nos ratio indeclinabiliter.* — [6]) Cfr. supra c. VI.

nec [1]) sub illo, nec extra illum inveniri potest. *Bos.* Verum est. *Ans.* In ipso igitur inveniendum est. *Bos.* Sic sequitur. *Ans.* Aut igitur seipsum, aut aliquid de se dabit. *Bos.* Non possum aliter intelligere. *Ans.* Quaerendum est nunc, cuiusmodi esse debebit haec datio [2]). Dare namque se non poterit deo, aut aliquid de se quasi non habenti, ut suus sit, quoniam omnis creatura dei est. *Bos.* Sic est. *Ans.* Sic ergo intelligenda est haec datio, quia aliquo modo ponet se ad honorem dei, aut aliquid de se, quo modo debitor non erit. *Bos.* Ita sequitur ex supra dictis. *Ans.* Si dicimus, quia dabit seipsum ad obediendum deo, ut perseveranter servando iusticiam subdat se voluntati eius, non erit hoc dare, quod deus ab illo non exigat [3]) ex debito; omnis enim rationalis creatura debet [4]) hanc obedientiam deo. *Bos.* Hoc negari nequit. *Ans.* Alio itaque modo oportet ut det se ipsum deo, aut aliquid de se. *Bos.* Ad hoc nos impellit ratio. *Ans.* Videamus, si forte hoc sit dare vitam suam, sive ponere animam suam, sive tradere seipsum morti ad honorem dei. Hoc enim ex debito non exiget deus ab illo; quoniam namque non erit peccatum in illo, non debebit mori, sicut diximus. *Bos.* Aliter nequeo intelligere. *Ans.* Consideremus adhuc, utrum sic rationabiliter conveniat. *Bos.* Dic tu, et ego libenter audiam. *Ans.* Si homo per suavitatem peccavit, annon convenit, ut per asperitatem satisfaciat? Et si tam facile victus est a diabolo, ut deum peccando exhonoraret, ut facilius non posset, nonne iustum est, ut homo satis-

---

[1]) *nec* ante *sub* om. DEGHIKM. Paullo post K: *non extra.* — [2]) ita MK; vulgo: *haec datio debebit esse.* — [3]) *non exigat;* K: *exigit.* M: *quia deus ab illo hoc exigeret.* — [4]) K: *rationabilis debet.*

faciens [1]) pro peccato tanta difficultate vincat diabolum ad honorem dei, ut maiori non possit? Annon est dignum, quatinus qui se sic abstulit deo peccando, ut se plus auferre non posset, sic se det deo satisfaciendo, ut magis se non possit dare? *Bos.* Non est aliquid rationabilius. *Ans.* Nihil autem asperius, aut difficilius potest homo ad honorem dei sponte et non ex debito pati quam mortem, et nullatenus seipsum potest homo magis dare deo, quam cum se morti tradit ad honorem illius. *Bos.* Vera sunt omnia haec. *Ans.* Talem ergo oportet eum esse, qui pro peccato hominis satisfacere volet, ut mori possit, si velit. *Bos.* Video plane illum hominem [2]) quem quaerimus, talem esse oportere, qui nec ex necessitate moriatur, quia omnipotens erit, nec ex debito, quia nunquam peccator erit, et mori possit ex libera voluntate, quia necessarium erit. *Ans.* Sunt et alia multa, cur eum valde conveniat hominum similitudinem et conversationem absque peccato habere, quae facilius et clarius per se patent in eius vita et operibus, quam velut ante experimentum sola ratione monstrari possint. Quis enim explicet, quam necessarie, quam sapienter factum est, ut ille qui homines erat redempturus et de via mortis et perditionis ad viam vitae et beatitudinis aeternae docendo reducturus, cum hominibus conversaretur et in ipsa conversatione, cum eos doceret verbo qualiter vivere deberent, seipsum exemplum praeberet? Exemplum autem seipsum quomodo daret infirmis et mortalibus, ut propter iniurias, aut contumelias, aut dolores, aut mortem a iustitia non recederent, si ipsum haec omnia sentire non agnoscerent?

---

[1]) *satisfaciens* ABCDKM; vulgo: *satisfaciens deo.* — [2]) KM: *plane ill. hom.*: vulgo: *hom. ill. plane.*

XII. *Bos.* Omnia haec patenter ostendunt eum mortalem et incommodorum nostrorum participem esse oportere. Sed haec omnia miseriae nostrae sunt, nunquid ergo miser erit? *Ans.* Nequaquam; nam sicut ad beatitudinem non pertinet commodum quod habet quis contra voluntatem, ita non est miseria apprehendere sapienter nulla necessitate aliquod incommodum secundum voluntatem.

XIII. *Bos.* Concedendum est; verum in hac similitudine quam habere debet cum hominibus, dic, utrum ignorantiam quoque sicut alias infirmitates nostras habiturus sit? *Ans.* Quid dubitas de deo, utrum sit omnia sciens? *Bos.* Quia quamvis sit inmortalis futurus ex divina natura, mortalis tamen erit ex humana. Nam cur non similiter poterit homo ille esse vere ignorans, sicut vere mortalis erit? *Ans.* Illa hominis assumptio in unitatem personae dei non nisi sapienter a summa sapientia fiet, et ideo non assumet in homine, quod nullo modo utile, sed valde noxium est ad opus, quod idem homo facturus est. Ignorantia namque ad nihilum [1]) illi utilis esset, sed ad multa noxia: quomodo enim tot et tanta opera quae facturus est, faciet sine inmensa [2]) sapientia? aut quomodo credent illi homines, si eum scient [3]) nescium? si autem nescient, ad quid erit ei utilis ignorantia illa? Deinde si nihil amatur nisi quod cognoscitur, sicut nihil erit boni quod non amet, ita nullum bonum erit quod ignoret. Bonum autem nemo perfecte novit nisi qui illud a malo scit discernere; hanc quoque discretionem nullus scit fa-

---

[1]) KM: *ad nichil.* — [2]) K: *summa.* — [3]) K: *scirent;* al.: *sciant,* vel *sciunt.*

cere, qui malum ignorat. Sicut igitur ille de quo loquimur, omne perfecte sciet bonum, ita nullum ignorabit malum. Omnem igitur habebit scientiam, quamvis eam publice in hominum conversatione non ostendat. *Bos.* Hoc in maiori aetate ita videtur, sicut dicis; sed in infantia, sicut non erit tempus congruum ut in illo appareat sapientia, ita non erit opus et ideo nec congruum ut illam habeat. *Ans.* Nonne dixi, quia sapienter fiet illa incarnatio? Sapienter namque assumet deus mortalitatem, qua sapienter, quia valde utiliter, utetur. Ignorantiam vero non poterit assumere sapienter, quia nunquam est utilis, sed semper noxia, nisi forte cum per eam mala voluntas quae nunquam in illo erit, ab effectu restringitur. Nam etsi aliquando ad aliud non nocet, hoc solo tamen nocet, quia scientiae bonum aufert; et ut breviter absolvam quod quaeris: ex quo ille homo erit, plenus deo semper ut seipso erit, unde nunquam erit sine eius potentia et fortitudine et sapientia. *Bos.* Quamvis hoc in Christo semper fuisse non dubitarem, ideo tamen quaesivi, ut de hoc quoque rationem audirem. Saepe namque aliquid esse certi sumus et tamen hoc ratione probare nescimus.

XIV. Nunc rogo ut doceas me, quomodo mors eius praevaleat numero et magnitudini peccatorum omnium, cum unum quod putamus levissimum, peccatum tam infinitum monstres, ut si numerus obtendatur [1]) infinitus mundorum, qui sic pleni sint creaturis sicut iste est, nec possint servari quin redigantur in nihilum, nisi faciat aliquis aspectum unum contra voluntatem dei, non tamen fieri

---

[1]) *obtendatur* DEGHIK; al.: *ostendatur.*

debeat [1]). *Ans.* Si esset praesens homo ille et quis esset scires, et diceretur tibi: nisi occideris hominem hunc [2]), peribit mundus iste totus et quicquid deus non est; faceres hoc pro conservanda omni alia creatura? *Bos.* Non facerem, etiam si mihi infinitus numerus mundorum obtenderetur. *Ans.* Quid si iterum tibi diceretur: aut eum occides, aut omnia peccata mundi venient super te? *Bos.* Responderem potius me alia omnia velle peccata suscipere, non solum huius mundi quae fuerunt et quae futura sunt, sed et quaecunque super haec cogitari possunt, quam istud solum. Quod non solum de occisione eius, sed et de qualibet parva laesione, quae illum tangeret, respondere me existimo debere. *Ans.* Recte existimas; sed dic mihi, cur ita cor tuum iudicat, ut plus horreat unum peccatum in laesione huius hominis, quam omnia alia quae cogitari possunt, cum omnia quaecunque fiunt peccata, contra illum sint? *Bos.* Quoniam peccatum quod in persona eius fit, incomparabiliter superat omnia illa, quae extra personam illius cogitari possunt. *Ans.* Quid dices [3]) ad hoc, quia saepe libenter aliquis patitur quasdam in sua persona molestias, ne maiores patiatur in rebus suis? *Bos.* Quia deus non eget hac patientia, cuius potestati cuncta [4]) subiacent, sicut tu supra cuidam meae interrogationi respondisti [5]). *Ans.* Bene respondes; videmus ergo, quia violationi vitae corporalis huius hominis nulla inmensitas, vel multitudo peccatorum extra [6]) personam dei conparari valet. *Bos.* Apertissimum est. *Ans.* Quantum bonum tibi videtur,

---

[1]) Cfr. I, 21. M post *debeat* addit: *ille aspectus contra voluntatem dei pro tot mundis saluandis.* — [2]) *hunc* KM; vulgo: *illum.* — [3]) AEK: *dicis.* — [4]) *cuncta* KM; vulgo: *omnia.* — [5]) Cfr. I, 15. 21. — [6]) K: *quae sit extra.*

cuius interemptio tam mala est? *Bos.* Si omne bonum[1]) tam bonum est[2]) quam mala est eius destructio, plus est bonum incomparabiliter quam sint ea peccata mala, quae sine aestimatione superat eius interemptio. *Ans.* Verum dicis. Cogita etiam, quia peccata tantum sunt odibilia, quantum sunt mala, et vita ista tantum est amabilis, quantum est bona. Unde sequitur, quia vita haec[3]) plus est amabilis, quam sint peccata odibilia. *Bos.* Non possum hoc non intelligere[4]). *Ans.* Putasne tantum bonum tam amabile posse sufficere ad solvendum quod debetur pro peccatis totius mundi? *Bos.* Immo plus potest in infinitum. *Ans.* Vides igitur, quomodo vita haec vincat omnia peccata, si pro illis detur. *Bos.* Aperte. *Ans.* Si ergo dare vitam est mortem accipere, sicut datio huius vitae praevalet omnibus hominum peccatis, ita et acceptio mortis.

XV. *Bos.* Ita esse de omnibus peccatis quae personam dei non tangunt, constat. Sed nunc video aliud quaerendum. Nam si tam malum est eum occidere, quam bona est vita eius, quomodo potest mors eius superare et delere peccata eorum, qui eum occiderunt? Aut si alicuius eorum peccatum delet, quomodo potest[5]) aliorum quoque hominum aliquod[6]) delere? Credimus enim, quia et multi ex illis salvati sunt, et innumerabiles alii salvantur[7]). *Ans.* Hanc quaestionem solvit apostolus, qui dixit, quia *si*[8]) *cognovissent, nunquam dominum gloriae crucifixis-*

---

[1]) *omne bonum* KM. Gerberon: *esse eius*, sed qua auctoritate cum typotheta in margine peccaverit nescimus. An legendum: *eius bonum?* — [2]) M: *est tam bonum.* — [3]) ABCD: *ista.* — [4]) M: *Non possum negare.* — [5]) E: *non potest.* — [6]) KM: *aliquid;* D: *aliquot.* [7]) E: *non salvantur.* — [8]) K: *quia et si.*

sent[1]). Tantum namque differunt scienter factum peccatum et quod per ignorantiam fit, ut malum quod nunquam facere possent pro nimietate sua si cognosceretur, veniale sit, quia ignoranter factum est. Deum enim occidere nullus homo unquam scienter saltem velle posset, et ideo qui illum occiderunt ignoranter, non in illud infinitum peccatum, cui nulla alia comparari possunt peccata, proruerunt. Nam non consideravimus eius magnitudinem ad videndum, quam bona esset vita illa, secundum hoc quod ignoranter factum est, sed quasi scienter fieret, quod nec unquam fecit aliquis, nec facere potuit. *Bos.* Rationabiliter interemptores Christi ad veniam peccati sui pertingere potuisse monstrasti. *Ans.* Quid iam[2]) quaeris amplius? Ecce vides, quomodo rationabilis necessitas ostendat ex hominibus perficiendam esse supernam civitatem, nec hoc posse fieri nisi per remissionem peccatorum, quam homo nullus habere potest nisi per hominem, qui idem ipse sit deus atque morte sua homines peccatores deo reconciliet. Aperte igitur invenimus Christum, quem deum et hominem confitemur et mortuum propter nos; hoc autem absque omni dubietate[3]) cognito, cuncta quae ipse dicit certa esse, quoniam deus mentiri nequit, et sapienter esse facta quae fecit dubitandum non est, quamvis non eorum ratio intelligatur a nobis. *Bos.* Verum est quod dicis, nec aliquatenus quod dixit esse verum, aut quod fecit rationabiliter esse factum, dubito. Sed hoc postulo, ut quod quasi non debere, aut non posse fieri videtur infidelibus in fide christiana, hoc mihi qua ratione fieri debeat, aut possit aperias, non ut

---

[1]) 1. Cor. 2, 8. — [2]) K: *Quidnam.* — [3]) A: *dubitatione;* BM: *ambiguitate.*

me in fide confirmes, sed ut confirmatum veritatis ipsius intellectu laetifices [1]).

XVI. Quapropter sicut eorum quae supra dicta sunt rationem aperuisti, sic peto, ut eorum quae sum adhuc quaesiturus rationem ostendas. Primum scilicet, qualiter de massa peccatrice, id est de humano genere quod totum infectum erat peccato, hominem sine peccato quasi azymum de fermentato deus assumpsit. Nam licet ipsa hominis eiusdem conceptio munda sit et absque carnalis delectationis peccato, virgo tamen ipsa unde assumptus est, *in iniquitatibus concepta est et in peccatis concepit eam mater eius* [2]) et cum originali peccato nata est, quoniam et ipsa in Adam peccavit, *in quo omnes peccaverunt* [3]). *Ans.* Postquam constat hominem illum deum et peccatorum esse reconciliatorem, dubium non est eum omnino sine peccato esse; hoc autem esse [4]) non valet, nisi absque peccato de massa peccatrice sit assumptus. Qua vero ratione sapientia dei hoc fecit si non possumus intelligere, non debemus mirari, sed cum veneratione tolerare, aliquid esse in secretis tantae rei quod ignoremus. Quippe mirabilius deus restauravit humanam naturam, quam instauravit, aequaliter enim utrumque deo facile est; sed homo ante quam esset, non peccavit ut fieri non deberet. Postquam vero factus est, peccando meruit, ut quod et ad quod factus erat perderet: quamvis non perdiderit omnino quod factus erat, ut esset qui puniretur, aut cui deus misereretur, neutrum enim horum fieri posset, si in nihilum redactus esset. Tanto ergo mirabilius deus illum restituit,

---

[1]) Cfr. I, 1. 25. — [2]) Psalm. 50, 7. *eius;* ABCK *sua.* — [3]) Rom. 5, 12. — [4]) K om. *esse.*

quam instituit, quanto hoc de peccatore contra meritum, illud non de peccatore, nec contra meritum fecit. Quantum etiam est deum et hominem sic in unum convenire, ut servata integritate utriusque naturae idem sit homo qui deus. Quis ergo praesumat vel cogitare, quod [1]) humanus intellectus valeat penetrare, quam sapienter, quam mirabiliter tam inscrutabile opus factum sit? *Bos.* Assentior quia nullus homo potest in hac vita tantum secretum penitus aperire, nec peto ut facias, quod nullus homo facere potest, sed tantum quantum potes. Plus enim persuadebis altiores in hac re rationes latere, si aliquam te videre monstraveris, quam si te nullam in ea rationem intelligere nihil dicendo probaveris. *Ans.* Video me ab inportunitate tua non posse liberari, sed si aliquatenus potero quod postulas ostendere, gratias agamus deo. Si vero non potero, sufficiant ea quae supra probata sunt. Cum enim constat deum hominem fieri oportere, dubium non est sapientiam et potentiam illi non deesse, ut hoc sine peccato fiat. *Bos.* Sic libenter accipio. *Ans.* Oportuit utique ut illa redemptio quam Christus fecit, prodesset non solum illis qui eo tempore fuerunt, sed etiam aliis. Sit enim rex aliquis, cui totus populus suae cuiusdam civitatis sic peccavit, excepto uno solo, qui tamen est de illorum genere, ut nullus eorum facere possit unde mortis dampnationem evadat: ille autem qui solus est innocens, tantam apud regem habeat [2]) gratiam, ut possit, et tantam dilectionem erga reos, ut velit omnes qui suo credent [3]) consilio, reconciliare quodam servitio valde ipsi regi placituro, quod facturus est die secundum voluntatem regis statuto. Et quoniam non omnes possunt qui reconciliandi sunt ad diem

[1]) K: *quis.* — [2]) KM: *habet.* — [3]) DM: *crederent.*

illam convenire, concedit rex propter magnitudinem illius servitii, ut quicunque vel ante, vel post diem illam confessi fuerint, se velle per illud opus quod ea die fiet, veniam impetrare et ad pactum ibi constitutum accedere, ab omni culpa sint absoluti praeterita: et si contigerit ut post hanc veniam iterum peccent, si digne satisfacere et corrigi deinceps voluerint, per eiusdem pacti efficaciam iterum veniam recipiant, sic tamen ut nullus palatium eius ingrediatur, donec factum sit hoc unde culpae relaxantur [1]. Secundum hanc similitudinem, quoniam non potuerunt omnes homines qui salvandi erant praesentes esse, quando redemptionem illam Christus fecit, tanta fuit vis in eius morte, ut etiam in absentes vel loco, vel tempore eius protendatur effectus. Quod autem non solis [2]) praesentibus prodesse debeat, hinc facile cognoscitur, quia non tot praesentes eius esse morti potuerunt, quot ad supernae civitatis constructionem necessarii sunt, etiamsi omnes qui eiusdem mortis tempore ubicunque erant, ad illam redemptionem admitterentur. Plures enim sunt daemones quam, de quibus restaurandus est numerus eorum, ea die viverent homines. Nec credendum est, ex quo factus est homo ullum tempus fuisse, quo mundus iste cum creaturis quae factae sunt ad usus hominum, sic vacuus fuisset, ut nullus esset in illo ex humano genere ad hoc pertinens, propter quod factus est homo. Videtur enim inconveniens quod deus vel uno momento permiserit humanum genus et ea quae fecit propter usum eorum [3]), de quibus superna civitas perficienda est, quasi frustra extitisse. Nam aliquatenus in vanum esse viderentur, quamdiu non ad hoc propter

---

[1]) ABC: *relaxentur.* — [2]) *solis* ACDKM; vulgo: *solum.* — [3]) K: *usus vel hominum eorum.*

quod maxime facta essent, viderentur subsistere. *Bos.* Congruenti ratione et cui nihil repugnare videtur monstras, nullum unquam fuisse tempus ex quo factus est homo, absque aliquo, qui ad eam pertineret, sine qua vane factus esset omnis homo, reconciliationem: quod non solum conveniens, sed etiam necessarium esse possumus [1]) concludere. Si enim convenientius et rationabilius est hoc, quam aliquando nullum fuisse, de quo intentio dei qua hominem fecit perficeretur, nec est aliquid quod huic obviet rationi, necesse est semper aliquem ad praedictam reconciliationem pertinentem fuisse. Unde Adam et Evam ad illam pertinuisse redemptionem dubitandum non est, quamvis hoc auctoritas divina aperte non pronunciet. *Ans.* Incredibile quoque videtur, quando [2]) deus illos fecit et proposuit inmutabiliter facere de illis omnes homines, quos ad caelestem civitatem assumpturus erat, quod illos duos ab hoc excluserit proposito. *Bos.* Immo illos maxime ad hoc fecisse credi debet, ut essent de illis propter quos facti sunt. *Ans.* Bene consideras. Nulla tamen anima ante mortem Christi paradisum caelestem ingredi potuit, sicut supra dixi de regis palatio. *Bos.* Sic tenemus. *Ans.* Virgo autem illa, de qua ille homo assumptus est de quo loquimur, fuit de illis qui ante nativitatem eius per eum mundati sunt a peccatis, et in eius ipsa mundicia de illa assumptus est. *Bos.* Placeret [3]) mihi [4]) multum quod dicis nisi, cum ipse debeat a se ipso habere mundiciam a peccato, videretur [5]) eam habere a matre, et non per se mundus esse. sed per illam. *Ans.* Non ita est. Sed quoniam matris mundicia per quam mundus est, non fuit nisi ab illo, ipse

---

[1]) K: *possimus.* — [2]) K: *quoniam.* — [3]) DM: *Placet.* — [4]) K om. *mihi.* — [5]) *videretur* K; vulgo: *videtur.*

quoque per se ipsum et a se mundus fuit. *Bos.* Bene est de hoc. Verum adhuc [1]) aliud mihi videtur quaerendum. Diximus enim supra [2]) quia non necessitate moriturus erat, et nunc videmus quia mater eius per eius mortem futuram munda fuit, quod nisi illa fuisset, ipse de illa esse non potuisset. Quomodo ergo non necessitate mortuus est, qui non nisi quia moriturus erat potuit esse? Nam si moriturus non esset, virgo de qua assumptus est, munda non fuisset, quoniam hoc nequaquam valuit esse nisi veram eius mortem credendo, nec ille de illa potuit aliter assumi. Quare si non mortuus est ex necessitate postquam assumptus est de virgine, potuit non esse de virgine assumptus postquam est assumptus: quod non est possibile. *Ans.* Si bene quae supra dicta sunt considerasses, hanc [3]) quaestionem in illis, ut puto, solutam intellexisses. *Bos.* Non video quomodo. *Ans.* Nonne, quando quaesivimus [4]) utrum ille mentiri potuerit, monstravimus in mentiendo duas esse potestates, unam videlicet volendi mentiri, alteram mentiendi; et quoniam, cum mentiendi potestatem haberet, hoc a seipso habuit ut non posset velle mentiri, idcirco de sua iusticia qua veritatem servavit, eum laudandum esse? *Bos.* Ita est. *Ans.* Similiter est in servando vitam potestas volendi servare et potestas servandi. Cum ergo quaeritur, utrum idem deus homo potuerit servare vitam suam ut nunquam moreretur, dubitandum non est quia semper habuit potestatem servandi, quamvis nequiverit velle servare, ut nunquam moreretur; et quoniam

---

[1]) Verbis *Verum adhuc* incipit in cod. A cap. XVII. eoque adductus est Gerberon, ut initium cap. XVII. verbis: *Bos. Bene* — faceret. — [2]) Cfr. I, 8. 9. 10; II, 10. 11. — [3]) *hanc* KM; vulgo: *sane.* — [4]) Supra cap. X.

hoc a seipso habuit ut scilicet velle non posset, non necessitate, sed libera potestate animam suam posuit. *Bos.* Non omnino similes fuerunt in illo istae [1]) potestates, mentiendi scilicet et servandi vitam. Ibi enim sequitur quia si vellet, posset mentiri, hic vero videtur quia si non mori [2]) vellet, non magis hoc posset, quam posset non esse quod erat. Nam ad hoc erat homo ut moreretur, et propter huius futurae mortis fidem de virgine potuit assumi, sicut supra dixisti. *Ans.* Quemadmodum putas illum non potuisse non mori, aut necessitate mortuum esse, quia non potuit non esse quod erat, ita potes asserere illum non potuisse velle non mori, aut necessitate mori voluisse, quoniam quod erat non esse non potuit; non enim magis ipse factus est homo ad hoc ut moreretur, quam ut vellet mori. Quapropter sicut non debes dicere, quia non potuit velle non [3]) mori, aut necessitate voluit mori, sic non est dicendum, quia non potuit non mori, aut necessitate mortuus est. *Bos.* Immo quoniam eidem subiacent rationi, scilicet et mori et velle mori, utrumque videtur in illo necessitate fuisse. *Ans.* Quis se sponte voluit hominem facere, ut eadem inmutabili voluntate moreretur, et per huius fidem certitudinis virgo munda fieret, de qua homo ille assumeretur? *Bos.* Deus filius dei. *Ans.* Nonne supra [4]) monstratum est, quia dei voluntas nulla cogitur necessitate, sed ipsa se spontanea sua servat inmutabilitate, quando aliquid dicitur necessitate facere? *Bos.* Vere monstratum est. Sed videmus econtra, quia quod deus inmutabiliter vult, non potest non esse, sed necesse est esse. Quapropter si deus voluit ut homo ille moreretur, non potuit non mori.

---

[1]) K: *duae istae*, paullo post om. *scilicet*. — [2]) A: *mori non*. — [3]) A: *non velle*. — [4]) Vid. cap. V.

Ans. Ex eo, quia [1]) filius dei assumpsit hominem ea voluntate ut moreretur, probas eundem hominem non potuisse non mori. *Bos.* Ita intelligo. *Ans.* An non similiter apparuit ex his quae dicta sunt, filium dei et assumptum hominem unam esse personam, ut idem sit deus et homo, filius dei et filius virginis? *Bos.* Sic est. *Ans.* Idem ergo homo sua voluntate non potuit non mori et mortuus est. *Bos.* Negare nequeo. *Ans.* Quoniam ergo voluntas dei nulla necessitate facit aliquid, sed sua potestate, et voluntas illius fuit voluntas dei, nulla necessitate mortuus est, sed sola sua potestate. *Bos.* Argumentationibus tuis obviare nequeo, nam nec propositiones quas praemittis, nec consequentias quas infers, ullatenus infirmare valeo. Sed tamen [2]) hoc mihi semper occurrit quod dixi, quia si vellet non mori, non magis hoc posset, quam non esse quod erat; vere namque moriturus erat, quoniam si vere non fuisset moriturus, non fuisset vera fides futurae mortis eius, per quam et illa virgo de qua natus est, et multi alii mundati sunt a peccato. Nam si vera non fuisset, nihil prodesse potuisset. Quapropter si potuit non mori, potuit facere non esse verum [3]) quod verum erat. *Ans.* Quare verum erat ante quam moreretur, quia moriturus erat? *Bos.* Quoniam hoc ipse sponte voluit et inmutabili voluntate. *Ans.* Si ergo, sicut dicis, idcirco non potuit non mori, quia vere moriturus erat, et ideo vere erat moriturus, quia hoc ipse sponte et inmutabiliter voluit, sequitur illum non ob aliud non potuisse non mori, nisi quia inmutabili voluntate voluit mori. *Bos.* Ita est; sed quaecunque fuerit causa, verum est tamen quia non potuit non mori et necesse fuit illum mori. *Ans.* Nimis haeres

[1]) K: *quod.* — [2]) K: *tantum.* — [3]) K: *potuit non uerum facere.*

in nihilo et, ut dici solet, quaeris nodum in scirpo [1]). *Bos.* An es oblitus, quid excusationibus tuis obiecerim in huius disputationis nostrae principio, quia videlicet quod postulabam non faceres doctis, sed mihi et hoc ipsum mecum petentibus? Sustine igitur, ut pro tarditate et hebetudine nostri quaeram ingenii, quatinus mihi et illis etiam in puerilibus quaestionibus, sicut incepisti, satisfacias.

XVII. [2]) *Ans.* Iam diximus, quia deus inproprie dicitur aliquid non posse, aut necessitate facere. Omnis quippe necessitas et inpossibilitas eius subiacet voluntati. Illius autem voluntas nulli subditur necessitati, aut inpossibilitati. Nihil enim est necessarium, aut inpossibile, nisi quia ipse ita vult: ipsum vero aut velle, aut nolle aliquid propter necessitatem, aut inpossibilitatem, alienum est a veritate. Quare, quoniam omnia quae vult et non nisi quae vult, facit, sicut nulla necessitas, sive inpossibilitas praecedit eius velle, aut nolle, ita nec eius facere, aut non facere, quamvis multa velit inmutabiliter et faciat. Et sicut cum deus facit aliquid, postquam factum est, iam non potest non esse factum, sed semper verum est factum esse, nec tamen recte dicitur inpossibile deo esse, ut faciat quod praeteritum est non esse praeteritum, nihil enim ibi operatur necessitas non faciendi, aut inpossibilitas faciendi, sed dei sola voluntas, qui veritatem semper, quoniam ipse veritas est, inmutabilem, sicuti est, vult esse: ita si proponit se aliquid inmutabiliter facturum, quamvis quod proponit ante quam fiat non possit non esse futurum, non

---

[1]) Cfr. Terent. Andr. V, 4. 39. — [2]) Cap. XVII. est in ed. Gerb. c. XVIII.

tamen ulla est in eo faciendi necessitas, aut non faciendi inpossibilitas, quoniam sola in eo operatur voluntas. Quotiens namque dicitur deus non posse, nulla negatur in eo potestas, sed insuperabilis signatur[1]) potentia et fortitudo. Non enim aliud intelligitur, nisi quia nulla res potest efficere, ut agat ille quod negatur posse. Nam usitata est huiusmodi multum locutio, ut dicatur res aliqua posse, non quia in illa, sed quoniam in alia re est potestas; et non posse, non quoniam in illa, sed quia in alia re est inpotentia. Dicimus namque: iste homo potest vinci, pro: aliquis potest eum vincere; et: ille non potest vinci, pro: nullus eum vincere potest. Non enim est potestas posse vinci, sed inpotentia, nec vinci non posse inpotentia est, sed potestas. Nec dicimus deum necessitate facere aliquid eo, quod in illo sit ulla necessitas, sed quoniam est in alio, sicut dixi de inpotentia, quando dicitur non posse. Omnis quippe necessitas est aut coactio, aut prohibitio: quae duae necessitates convertuntur invicem contrarie[2]), sicut necesse et inpossibile. Quidquid namque cogitur esse, prohibetur non esse, et quod[3]) cogitur non esse, prohibetur esse: quemadmodum quod necesse est esse, inpossibile est non esse, et quod necesse est non esse, inpossibile est esse, et conversim. Cum autem dicimus aliquid necesse esse[4]), aut non esse in deo, non intelligitur, quod sit in illo necessitas aut cogens, aut prohibens, sed significatur, quod in omnibus aliis rebus est necessitas prohibens eas facere et cogens non facere: contra hoc quod de deo dicitur. Nam cum dicimus, quia necesse est deum semper verum dicere et necesse est eum nunquam

---

[1]) EK: *significatur.* — [2]) K: *contrariae.* — [3]) K: *quicquid.* — [4]) K: *dicimus necesse est esse aliquid.*

mentiri, non dicitur aliud, nisi quia tanta est in illo constantia servandi veritatem, ut necesse sit nullam rem facere posse, ut verum non dicat aut ut non mentiatur. Quapropter cum dicimus, quia homo ille, qui secundum unitatem personae, sicut supra [1]) dictum est, idem ipse est qui filius dei deus, non potuit non mori, aut velle non mori, postquam de virgine natus est, non significatur [2]) in illo ulla inpotentia servandi, aut volendi servare vitam suam inmortalem, sed inmutabilitas voluntatis eius, qua se sponte fecit ad hoc hominem ut in eadem voluntate perseverans moreretur, et quia nulla res potuit illam voluntatem mutare. Plus enim esset inpotentia quam potentia, si posset velle mentiri, aut fallere, aut mutare voluntatem, quam prius inmutabilem esse voluit. Et si, quemadmodum supra [3]) dixi, cum aliquis se sponte proponit facturum bonum aliquod et eadem voluntate postea perficit quod proposuit, quamvis cogi possit si nolit promissum solvere, non tamen est dicendus necessitate facere quod facit, sed ea qua proposuit libera voluntate; non enim necessitate, aut inpotentia fieri, vel non fieri dici debet aliquid, ubi neque necessitas, neque inpotentia quicquam operantur, sed voluntas: si, inquam, ita est in homine, multo magis necessitas, aut inpotentia nequaquam nominandae sunt in deo, qui nihil nisi quod vult facit et cuius voluntatem nulla vis cogere, aut prohibere valet. Ad hoc enim valuit in Christo diversitas naturarum et unitas personae, ut quod opus erat fieri ad hominum restaurationem si humana non posset natura, faceret divina, et si divinae minime conveniret, exhiberet humana, et non alius atque alius, sed

---

[1]) Cap. VII. — [2]) M: *signatur*. — [3]) Cap. V.

idem ipse esset, qui utrumque perfecte existens per humanam[1]) solveret quod illa debebat, et per divinam posset quod expediebat. Denique virgo quae per fidem munda facta est, ut de illa posset assumi, nequaquam credidit illum moriturum nisi quia vellet, quemadmodum per prophetam, qui de illo dixit: *„oblatus est, quia ipse voluit“*[2]), didicerat. Quapropter quoniam vera fuit fides eius, necesse erat ita futurum esse, sicut credidit. Quodsi te iterum perturbat, quia dico, necesse erat, memento, quia veritas fidei virginis non fuit causa ut ille sponte moreretur, sed quia hoc futurum erat, vera fuit fides. Quamobrem si dicitur, necesse erat ut voluntate sola[3]) moreretur, quia vera fuit fides, sive prophetia quae de hoc praecesserant, non est aliud quam si dicas, necesse fuisse ita futurum esse, quoniam sic futurum erat; huiusmodi autem necessitas non cogit rem esse, sed esse rei facit necessitatem esse. Est namque necessitas praecedens, quae causa est ut sit res, et est necessitas sequens, quam res facit. Praecedens et efficiens necessitas est, cum dicitur caelum volvi, quia necesse est ut volvatur. Sequens vero et quae nihil efficit sed fit, est cum dico te ex necessitate loqui, quia loqueris. Cum enim hoc dico, significo nihil facere posse, ut dum loqueris non loquaris, non quod aliquid te cogat ad loquendum. Nam violentia naturalis conditionis cogit caelum volvi, te vero nulla necessitas facit loqui. Sed ubicunque est praecedens necessitas, est et sequens, non autem ubi sequens[4]), ibi statim et praecedens. Possumus namque dicere, necesse est caelum volvi, quia volvitur, sed non

---

[1]) K: *humanam naturam.* — [2]) Ies. 53, 7. — [3]) K: *sua.* — [4]) K: *sequens est.*

similiter est verum, idcirco te loqui, quia necesse est ut loquaris. Ista [1]) sequens necessitas currit per omnia tempora hoc modo: quicquid fuit, necesse est fuisse; quicquid est, necesse est esse et necesse est futurum fuisse [2]); quicquid futurum est, necesse est futurum esse [3]). Haec est illa necessitas, quae ubi tractat Aristoteles [4]) de propositionibus singularibus et futuris, videtur utrumlibet destruere et omnia esse ex necessitate astruere. Hac sequenti et nihil efficienti necessitate, quoniam vera fuit fides, vel prophetia de Christo, qui ex voluntate, non ex necessitate moriturus erat, necesse fuit ut sic esset; hac homo factus est, hac fecit et passus est quicquid fecit et passus est, hac voluit quaecunque voluit. Ideo enim necessitate fuerunt quia futura erant, et futura erant quia fuerunt, et fuerunt quia fuerunt; et si vis omnium quae fecit et quae passus est, veram scire necessitatem, scito omnia ex necessitate fuisse, quia ipse voluit. Voluntatem vero eius nulla praecessit necessitas. Quare si fuerunt [5]) nisi quia ipse voluit, si non voluisset non fuissent. Sic itaque nemo tulit animam eius ab illo, sed ipse posuit eam et iterum sumpsit eam, quia potestatem habuit ponendi animam suam et iterum sumendi eam, sicut ipse dicit [6]). *Bos.* Satisfecisti mihi, illum non posse probari ulla necessitate mortem subisse, nec me paenitet, ut hoc faceres inportunum tibi exstitisse. *Ans.* Ostendimus, ut puto,

---

1) K: *Ita.* — 2) Verba: *et necesse est futurum fuisse,* nescio qua auctoritate delevit Gerberon. — 3) *futurum esse* KM; male alii: *futurum fuisse.* — 4) Aristoteles *περὶ ἑρμηνείας* c. 9: „*οὐδὲν οὔτε ἔστιν οὔτε γίνεται οὔτε ἀπὸ τύχης οὔθ᾽ ὁπότερ᾽ ἔτυχεν, οὐδὲ ἔσται ἢ οὐκ ἔσται, ἀλλ᾽ ἐξ ἀνάγκης ἅπαντα καὶ οὐχ ὁπότερ᾽ ἔτυχεν*". — 5) delevi *non* ante *fuerunt.* — 6) Cfr. Ioh. 10, 18.

certam rationem, quomodo deus assumpserit hominem sine peccato de massa peccatrice, sed nequaquam negandum existimo [1]) aliam esse praeter istam quam diximus, excepto hoc quia deus facere potest, quod hominis ratio conprehendere non potest. Verum quoniam et ista videtur mihi sufficere posse, et si aliam nunc inquirere vellem necesse esset investigare, quid sit originale peccatum et quomodo a primis parentibus in universum genus humanum praeter illum, de quo agimus, hominem diffundatur, et incidere in quasdam alias quaestiones quae suum postulant tractatum, ea quam diximus, ratione contenti quae de incepto restant opere prosequamur [2]). *Bos.* Ut vis, sed eo pacto, ut tu aliquando auxiliante deo illam aliam rationem, quam nunc inquirere vitas, quasi debitum exsolvas. *Ans.* Quoniam voluntatem hanc scio me gerere, quod petis non denego, sed quia de futuris incertus sum, promittere non audeo, sed dei dispositioni committo [3]). Sed dic nunc, quid tibi de quaestione quam in principio proposuisti, propter quam aliae multae se ingesserunt, persolvendum videatur. *Bos.* Summa quaestionis fuit, cur deus homo factus sit, ut per [4]) mortem suam salvaret hominem, cum hoc alio modo facere potuisse videretur [5]). Ad quod [6]) tu multis et necessariis rationibus respondens ostendisti restaurationem humanae naturae non debuisse remanere nec potuisse fieri, nisi solveret homo quod deo pro peccato debebat: quod debitum tantum erat, ut illud solvere cum non deberet nisi homo,

---

[1]) *existimo* KM; vulgo: *aestimo.* — [2]) K ut vulgo: *persequamur.* — [3]) Stetit tamen promisso Anselmus libro: *De conceptu virginali et originali peccato* (Migne Patrol. lat. CLVIII. p. 431. ss.), quem biennio fere post Bosoni inscripsit. — [4]) K: *propter.* — [5]) KM: *videtur;* D: *videatur.* — [6]) D: *ad quam.*

non posset nisi deus, ita ut idem esset homo qui[1]) deus. Unde necesse erat ut deus hominem assumeret in unitatem personae, quatinus qui in natura solvere debebat et non poterat, in persona esset qui posset. Denique[2]) quia de virgine et a persona filii dei esset assumendus homo ille, qui deus esset, et quomodo sine peccato de massa peccatrice assumi potuerit, monstrasti. Vitam autem huius hominis tam sublimem, tam preciosam apertissime probasti, ut sufficere possit ad solvendum quod pro peccatis totius mundi debetur, et plus in infinitum. Restat ergo nunc ostendere, quomodo illa solvatur deo pro peccatis hominum.

XVIII. *Ans.* Si propter iusticiam se permisit occidi, nonne ad honorem dei vitam suam dedit? *Bos.* Si possum intelligere quod non dubito, quamvis non videam quomodo rationabiliter hoc fecerit, cum et iusticiam indeclinabiliter et vitam suam aeternaliter servare potuerit, fatebor illum tale quid sponte dedisse deo ad honorem illius, cui quicquid quod[3]) deus non est comparari non potest, et quod pro omnibus omnium hominum debitis recompensari potest. *Ans.* Annon intelligis, quia cum iniurias et contumelias et mortem crucis cum latronibus sibi[4]), sicut supra[5]) diximus, propter iusticiam quam obedienter servabat, illatas benigna patientia sustinuit, exemplum dedit hominibus, quatinus propter nulla incommoda quae sentire possunt, a iusticia quam deo debent, declinent, quod minime dedisset, si secundum potentiam

---

[1]) D: *qui et.* — [2]) K: *Deinde.* — [3]) *quod* ante *deus* om. KM. — [4]) K om. *sibi.* — [5]) Cfr. cap. XI.

suam mortem pro tali causa illatam declinasset? *Bos.* Videtur quod nulla hoc exemplum ipse necessitate dederit, quoniam multi ante adventum eius et Iohannes baptista post adventum ante mortem eius, fortiter mortem pro veritate sustinentes illud sufficienter dedisse noscuntur [1]. *Ans.* Nullus unquam homo moriendo praeter illum deo dedit quod aliquando necessitate perditurus non erat, aut solvit quod non debebat. Ille vero sponte patri obtulit quod nulla necessitate unquam amissurus erat, et solvit pro peccatoribus quod pro se non debebat. Quapropter ille multo magis dedit exemplum, ut unusquisque quod aliquando incunctanter amissurus est, pro se ipso reddere deo, cum ratio postulat, non dubitet, qui cum nullatenus aut pro se indigeret, aut cogeretur pro aliis, quibus nihil nisi poenam debebat, tam preciosam vitam, immo seipsum, tantam scilicet personam tanta voluntate dedit. *Bos.* Multum propinquas desiderio meo, sed sustine ut quaeram quiddam [2], quod quamvis fatuum forsitan putes quaerere, non tamen in promptu mihi est quid respondeam, si a me quaeratur. Dicis quia quando mortuus est, dedit quod non debebat. Sed nemo negabit illum melius fecisse, quando hoc exemplum taliter dedit, et magis hoc placere deo, quam si non hoc fecisset, aut dicet eum non debuisse facere, quod melius esse et quod magis placere deo intellexit. Quomodo ergo asseremus eum non debuisse deo quod fecit, id est quod melius esse et magis placere deo intellexit [3], praesertim cum creatura debeat deo totum, quod est et quod scit et quod potest [4])? *Ans.* Quamvis

---

[1]) K: *cognoscuntur.* — [2]) K: *quoddam.* — [3]) KM: *cognouit.* — [4]) EK: *et potest,* omisso *quod.*

creatura nihil habeat a se, quando tamen illi deus concedit aliquid licite facere et non facere, dat illi ita suum esse utrumque, ut licet alterum sit melius, neutrum tamen exigatur determinate, sed sive faciat quod melius est, sive alterum, debere facere dicatur quod facit, et si facit quod melius est, praemium habeat, quia sponte dat quod suum est. Nam cum virginitas melior sit coniugio, neutrum tamen ab homine determinate exigitur, sed et qui coniugio uti, et qui virginitatem servare mavult, quod facit debere facere dicitur. Nemo enim virginitatem, sive coniugium dicit eligi non debere, sed dicimus, quia quod mavult homo, ante quam aliquid horum[1]) statuat, hoc facere debet, et si virginitatem servat, pro spontaneo munere quod offert deo praemium expectat. Cum ergo creaturam dicis deo debere quod melius scit et potest, si intelligis ex debito et non subaudis, si deus iubet, non est semper verum; siquidem, ut dixi, non debet homo virginitatem ex debito, sed si mavult, debet uti coniugio. Quodsi te movet verbum quod est debere nec potes illud intelligere sine[2]) aliquo debito, scito quia sicut contingit posse et non posse et necessitatem aliquando dici, non quia sunt in rebus ubi dicuntur, sed quoniam sunt in alio, ita et debere. Quippe cum dicimus debere pauperes a divitibus eleemosynam accipere, non est aliud quam divites debere pauperibus eleemosynam inpendere; hoc namque debitum non est exigendum a paupere, sed a divite. Deus quoque dicitur omnibus debere praeesse, non quia[3]) ille in hoc aliquo modo sit debitor, sed quoniam omnia debent illi subesse, et debere facere quod vult, quoniam quod vult

---

[1]) M: *homo, aut quod horum.* — [2]) K: *si non.* — [3]) K: *quod.*

debet esse. Ita quando vult aliqua creatura facere quod suum est facere et non facere, dicitur debere facere, quia quod ipsa vult debet esse. Dominus itaque Iesus, cum mortem, sicut diximus, sustinere voluit, quoniam suum erat et pati et non pati, debuit facere quod fecit, quia quod voluit fieri debuit, et non debuit facere, quia non ex debito. Nempe quoniam ipse idem est deus et homo, secundum humanam quidem naturam ex quo fuit homo sic accepit a divina natura, quae alia est ab humana, esse suum quicquid habebat, ut nihil deberet dare nisi quod volebat: secundum personam vero sic a seipso habebat quod habebat et sic perfecte sibi sufficiens erat, ut nec alii quicquam retribuere deberet, nec ut sibi retribueretur dare indigeret. *Bos.* Aperte nunc video, quia nulla ratione seipsum morti ex debito, sicut ratio mea videbatur monstrare, dedit ad honorem dei, et tamen facere debuit quod fecit. *Ans.* Honor utique ille totius est trinitatis; quare quoniam idem ipse est deus filius dei, ad honorem suum seipsum sibi sicut patri et spiritui sancto obtulit, id est humanitatem suam divinitati suae, quae una eademque trium personarum est. Ut tamen in eadem ipsa veritate manentes apertius loquamur quod volumus, dicamus sicut usus habet, quia filius sponte se ipsum patri obtulit: hoc namque modo apertissime dicitur, quia et in una persona totus deus cui secundum hominem se obtulit, intelligitur, et per nomen patris et filii inmensa quaedam in cordibus audientium, cum patrem filius hoc modo postulare pro nobis dicitur, pietas sentitur. *Bos.* Hoc libentissime accipio.

XIX. *Ans.* Intueamur nunc prout possumus, quanta inde ratione sequatur humana salvatio. *Bos.* Ad hoc

tendit cor meum. Nam quamvis hoc mihi videar intelligere, ipsam tamen rationis contextionem a te volo fieri. *Ans.* Quantum autem sit quod filius sponte dedit, non est opus exponere. *Bos.* Sufficienter patet. *Ans.* Eum autem qui tantum donum sponte dat deo, sine retributione debere esse non iudicabis[1]). *Bos.* Immo necesse esse video, ut pater filio retribuat; alioquin aut iniustus videretur[2]) esse si nollet, aut inpotens si non posset: quae a deo aliena sunt. *Ans.* Qui retribuit alicui, aut dat quod ille non habet, aut dimittit quod ab illo potest exigi. Prius autem quam tantam rem filius faceret, omnia quae patris erant, sua erant; nec unquam debuit, quod illi dimitti possit. Quid ergo retribuetur[3]) nullius rei egenti, et cui non est quod dari, aut dimitti possit? *Bos.* Ex una parte video retribuendi necessitatem et ex altera inpossibilitatem, quia et necesse est deum reddere quod debet, et non est quod[4]) reddat. *Ans.* Si tanta et tam debita merces nec illi, nec alii redditur, in vanum filius tantam rem fecisse videbitur. *Bos.* Hoc nefas est existimare[5]). *Ans.* Necesse est ergo ut alicui alii reddatur, quia illi non potest. *Bos.* Inevitabiliter sequitur. *Ans.* Si voluerit filius quod sibi debetur alii dare, poteritne pater iure illum prohibere, aut illi[6]) cui dabit negare? *Bos.* Immo et iustum et necessarium intelligo, ut cui voluerit dare filius, a patre reddatur, quia et filio quod suum est dare licet, et pater quod debet non nisi alii reddere potest. *Ans.* Quibus convenientius fructum et retributionem suae mortis adtribuet quam illis, propter quos salvandos, sicut ratio veritatis nos

---

[1]) K: *esse iudicabis?* — [2]) *videretur* KM; vulgo: *videtur.* — [3]) K: *retribueretur.* — [4]) F: *est cui.* — [5]) K: *existimare;* vulgo: *aestimare.* — [6]) ABCD: *alii.*

docuit, hominem se fecit, et quibus, ut diximus, moriendo exemplum moriendi propter iusticiam dedit? Frustra [1]) quippe imitatores eius erunt, si meriti eius participes non erunt. Aut quos iustius faciet haeredes debiti quo ipse non eget, et exundantiae suae plenitudinis, quam parentes et fratres suos, quos aspicit tot et tantis debitis obligatos egestate tabescere in profundo miseriarum, ut eis dimittatur quod pro peccatis debent, et detur quo propter peccata carent? *Bos.* Nihil rationabilius, nihil dulcius, nihil desiderabilius mundus audire potest. Ego quidem tantam fiduciam ex hoc concipio, ut iam dicere non possim, quanto gaudio exultet cor meum. Videtur enim mihi, quod nullum hominem reiciat deus ad se sub hoc nomine accedentem. *Ans.* Ita est, si accedit sicut oportet. Quemadmodum autem sit ad tantae gratiae participationem accedendum et [2]) quomodo sub illa vivendum, nos ubique sacra scriptura docet, quae super solidam veritatem, quam deo adiuvante aliquatenus perspeximus, velut super firmum fundamentum fundata est. *Bos.* Vere quicquid super fundamentum hoc aedificatur, super firmam petram fundatur. *Ans.* Puto me jam aliquantulum tuae satisfecisse quaestioni, quamvis hoc melior me facere plenius possit, et maiores atque plures quam meum, aut mortale ingenium conprehendere valeat, huius rei sint rationes. Palam etiam est, quia deus ut hoc faceret quod diximus, nullatenus indigebat, sed ita veritas inmutabilis exigebat; licet enim hoc quod homo ille fecit, deus dicatur fecisse propter unitatem personae, deus tamen non egebat ut de caelo descenderet ad vincendum diabolum, neque ut per iusticiam

---

[1]) K: *et frustra.* — [2]) K: *aut.*

ageret contra illum ad liberandum hominem, sed ab homine deus exigebat, ut diabolum vinceret et qui per peccatum deum offenderat, per iusticiam satisfaceret: siquidem diabolo nec deus aliquid debebat nisi poenam, nec homo nisi vicem [1]), ut ab illo victus illum revinceret; sed quicquid ab illo exigebatur, hoc deo debebat, non diabolo.

XX. Misericordiam vero dei quae tibi perire videbatur, cum iusticiam dei et peccatum hominis considerabamus, tam magnam tamque concordem iusticiae invenimus, ut nec maior, nec iustior cogitari possit. Nempe [2]) quid misericordius intelligi valet, quam cum peccatori tormentis aeternis dampnato et unde se redimat non habenti, deus pater dicit: accipe unigenitum meum et da pro te; et ipse filius: tolle me et redime te? Quasi enim hoc dicunt, quando nos ad christianam fidem vocant et trahunt. Quid etiam iustius, quam ut ille cui datur precium maius omni debito, si debito datur affectu, dimittat omne debitum?

XXI. Diaboli vero reconciliationem de qua quaesivisti, inpossibilem intelliges, si diligenter humanam consideres. Sicut enim homo non potuit reconciliari nisi per hominem deum, qui mori posset, per cuius iusticiam deo restitueretur quod per peccatum hominis perdiderat, ita angeli dampnati non possunt salvari nisi per angelum deum, qui mori possit et qui per suam iusticiam deo reparet, quod aliorum peccata abstulerunt. Et sicut homo

---

[1]) DKM: *vincere.* — [2]) K: *Denique.*

per alium hominem qui non esset eiusdem generis, quamvis eiusdem esset naturae, non debuit relevari, ita nullus angelus per alium angelum salvari debet, quamvis omnes sint unius naturae, quoniam non sunt eiusdem generis sicut homines. Non enim sic sunt omnes angeli de uno angelo, quemadmodum omnes homines de uno homine. Hoc quoque removet eorum restaurationem, quia sicut ceciderunt nullo alio nocente ut caderent, ita nullo alio adiuvante resurgere [1]) debent: quod est illis inpossibile. Aliter enim in dignitatem quam habituri erant, non possunt restitui, quoniam sine alieno auxilio per potestatem suam quam acceperant, stetissent in veritate, si non peccassent. Quapropter si quis opinatur salvatoris nostri redemptionem usque ad illos aliquando debere extendi, rationabiliter convincitur, quia irrationabiliter [2]) decipitur. Quod non dico, quasi precium mortis eius omnibus hominum et angelorum peccatis sua magnitudine non praevaleat, sed quoniam perditorum angelorum relevationi inmutabilis ratio repugnat.

XXII. *Bos.* Rationabilia et quibus nihil contradici possit, quae dicis omnia mihi videntur, et per unius quaestionis quam proposuimus solutionem, quicquid in novo veterique testamento continetur probatum intelligo. Cum enim sic probes deum fieri hominem ex necessitate, ut etiam si removeantur [3]) pauca quae de nostris libris posuisti, ut quod de tribus dei personis et de Adam tetigisti, non solum Iudaeis, sed etiam [4]) paganis sola ratione satisfacias, et ipse idem deus homo [5]) novum condat testa-

---

[1]) AEM: *surgere.* — [2]) *irrationabiliter* KM; vulgo: *rationabiliter.* — [3]) K: *remouentur.* — [4]) EK: *et.* — [5]) K: *et homo.*

mentum et vetus approbet: sicut ipsum veracem esse necesse est confiteri, ita nihil quod in illis continetur, verum esse potest aliquis diffiteri. *Ans.* Si quid diximus quod corrigendum sit[1]), non renuo correctionem, si rationabiliter fit[2]). Si autem veritatis testimonio roboratur, quod nos rationabiliter invenisse existimamus[3]), deo, non nobis attribuere debemus, qui est benedictus in saecula. Amen.

---

[1]) K: *est.* — [2]) K: *fiet.* — [3]) K: *estimabamus.*

INDEX
LOCORUM SCRIPTURAE SACRAE.

Deut.	32	8	1,18.
Psalm.	44,3.		1,2.
	50	7	2,16.
	77	39	1,7.
	109	7	1,9.
Eccles.	18	1	1,18.
Iesai.	53	7	1,10. 2,17.
Ezech.	18	27	1,20.
	33	14 sq.	1,20.
Mtth.	3	17	1,8.
	6	12	1,19.
	7	12	1,20.
	26	39	1,8. 9.
	26	42	1,8. 9.
Luc.	2	52	1,9.
	10	22	1,9.
Ioh.	6	38	1,8. 9.
	6	44	1,10.
	6	70	1,18.
Ioh.	7	16	1,9.
	8	34	1,7.
	8	55	2,10.
	10	17 18	1,10. 2,17.
	14	31	1,8.
	16	15	1,9.
	18	11	1,8
Act. Ap.	10	35	1,18.
Rom.	5	12	2,16.
	5	19.	1,3.
	8	32	1,8. 9.
1. *Cor.*	2	8	2,15.
2. *Cor.*	9	7	1,16.
Gal.	5	6	1,20.
Phil.	2	8.9	1,8. 9.
Col.	2	14	1,7.
Hebr.	5	8	1,8.
Iac.	1	17	1,10.
1. *Petr.*	3	15	1,1.

Ulrich Zwingli.

Festpredigt bei der Feier seines 400jährigen Geburtstages

gehalten im Großmünster in Zürich

durch

Dr. **G. Finsler,** Antistes.

8° br. 50 Cts. oder 40 Pf.

Festreden

bei der

Feier des 400jährigen Geburtstages Ulrich Zwingli's

gehalten in der Tonhalle in Zürich

durch

Prof. Dr. **G. Meyer von Knonau** und Antistes Dr. **G. Finsler.**

8° br. 80 Cts. oder 60 Pf.

	Fr. Cs.	M. P.
Baur, A. Luther's Schrift: „Von der Freiheit eines Christenmenschen" (de libertate christiana). 8° br.	3. 20	2. 80
Christoffel, R. Heinrich Bullinger und seine Gattin nach ihrem segensreichen Wirken in ihrer Familie, Gemeinde und gegen verfolgte Glaubensgenossen. 8° br.	2. 10	1. 80
Confessio helvetica posterior. Recognovit atque cum integra lectionis varietate autographi Turicensis, prolegomenis indicibusque edidit O. F. Fritzsche. 8° br.	1. 70	1. 50
Eßlinger, J. D. Das Verhältniß der Religion und Theologie zur neuesten Naturwissenschaft. 8° br.	1. —	1. —
Heer, J. J. Der Religionsbegriff Albrecht Ritschl's. 8°. br.	1. —	1. —
Probst, Jos. Die Nothwendigkeit des Christenthums in der Familie, der Schule und dem Staate. 8° br.	1. —	—. 75.
Schwarz, K., Dr. **Ueber Gott und Welt.** Hundert Sätze in Frage und Antwort. 8° br.	—. 45	—. 45
Schweizer, Alex. Predigten. Fünfte Sammlung und einzelne Predigten.		
